

БАЗОВО ПРОУЧВАНЕ

ПРИЛАГАНЕ НА ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ЕС

В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

Norway grants

ОМБУДСМАН
НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

EUROPEAN UNION AGENCY
FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩ КОНТЕКСТ	3
I. ПРИЛАГАНЕ НА ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ЕС В НОРМОТВОРЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ	4
II. ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА В ПРАКТИКАТА НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ.....	5
III. ПРИЛАГАНЕ НА ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА ОТ ОБЩИТЕ СЪДИЛИЩА	8
1. Общи изводи	8
2. Права от Дял I „ДОСТОЙНСТВО“	10
3. Права от Дял II „СВОБОДИ“	14
4. Права от дял III „РАВЕНСТВО“	34
5. Права от Дял IV „СОЛИДАРНОСТ“	34
6. Права от Дял V „ГРАЖДАНСТВО“	37
7. Права от Дял VI „ПРАВОСЪДИЕ“	39
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	50

ОБЩ КОНТЕКСТ

След присъединяването на Република България към Европейския съюз на 1.01.2007 г. и влизане в сила на Договора от Лисабон на 1.12.2009 г. в България са приложими няколко механизма за защита на основните права и свободи, произтичащи от вътрешноправната уредба, от обвързаността на страната с различни международноправни източници в материята на правата на човека, сред които особено значение има Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), както и от действието на правото на Европейския съюз. Измежду тези механизми, наред с реда на защита на основните права, произтичащ от Конституцията и с механизма по ЕКПЧ, прилагането на Хартата на основните права на Европейския съюз (Хартата) следва да се разглежда като основно измерение на гарантиране правата на гражданите и в по-широк план на частноправните субекти у нас, което предвид на особения ред на прилагане на правото на ЕС има значим потенциал да надгради и допълни защитата на правата на човека под българска юрисдикция.

С оглед на чл. 51, пар. 1 от Хартата тя има обвързващо действие, както за органите, агенциите и институциите на ЕС, така и за държавите членки, когато прилагат правото на Европейския съюз или действат в неговото приложно поле – вж. чл. 51, пар. 1 вр. чл. 53 от Хартата. Хартата има обвързващо действие за националните органи, независимо към кой клон и равнище на публична власт принадлежат (законодателна, изпълнителна, съдебна, местна власт), като що се отнася до определени гарантирани в нея права, тя проявява и хоризонтален директен ефект (пряко действие между частноправни субекти) – Решение от 15 януари 2014, *Association de médiation sociale*, C-176/12, ECLI:EU:C:2014:2. Прилагането на Хартата е предпоставено от предварителното условие отношенията, в които се търси защита по линия на уредбата на основните права в правото на ЕС, да са свързани с прилагане на елементи на общата европейска уредба или да попадат в полето на действие на правото на Съюза, поради определена степен на връзка на отношението с прилагане на общата европейска уредба – Решение от 26 февруари 2013, *Åkerberg Fransson*, C-617/10, ECLI:EU:C:2013:105; Решение от 6 март 2014, *Siragusa*, C-206/13, ECLI:EU:C:2014:126.

Наред с класическата хипотеза, в която защитата на гарантирани в Хартата права се търси по съдебен ред, изискванията на Хартата трябва да бъдат системно съобразявани в упражняването на правомощията на законодателната власт, в изпълнително-разпоредителната дейност, в контрола, осъществяван от Конституционния съд на Република България.

I. ПРИЛАГАНЕ НА ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ЕС В НОРМОТВОРЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ

По отношение на законодателната дейност, и в по-широк план на нормотворческата дейност, осъществявана от органите на подзаконова регулация, с оглед на чл. 28, ал. 2, т. 5 от Закона за нормативните актове (ЗНА), всеки проект за нормативен акт следва да съдържа анализ на съответствието с правото на Европейския съюз, част от който логично следва да бъдат и съображения, свързани с това, как предлаганият проект се съотнася със зачитането на основните права, гарантирани в Хартата. От друга страна с оглед изискванията на чл. 71, ал. 2, т. 1 от Правилника за организацията и дейността на Народното събрание (ПОДНС), когато законопроекти се внасят от Министерски съвет, те трябва да съдържат и справка за съответствие с правото на Европейския съюз, доколкото съдържат мерки на хармонизация. Закономерно тази справка би следвало да отразява и съответствието на предлаганата законодателна уредба с Хартата на основните права. Що се отнася до случаите, когато предложенията за законодателни актове се внасят от народни представители, в чл. 71, ал. 5 ПОДНОС е посочено, че следва да се уточнява, дали и с коя част на правото на ЕС е свързана предлаганата уредба, но същевременно не се изисква преценка и обосновка на съответствието на внасяните предложения с Хартата на основните права.

Общият преглед на поставените на обществено обсъждане проекти за нормативни актове, както и на внасяните от Министерски съвет законопроекти води до извода, че до настоящия етап няма формирана практика в рамките на съображенията, свързани със съответствието на предлаганите актове с правото на Съюза, да бъдат разглеждани въпроси относно зачитането на Хартата на основните права. Не може да се констатира и системен подход на преценка за съответствие с Хартата на разглежданите законопроекти в рамките на законодателната дейност на Народното събрание.

Макар с оглед приложимото служебно начало на контрол на законност в изпълнително-разпоредителната дейност прилагането на правото на Европейския съюз, а оттам на Хартата на основните права, да е общоприсъщ елемент на законността при приемането на актове на органите на администрацията, излагането на мотиви, свързани със зачитането на Хартата не е утвърдено като системен елемент на произнасянето на органите на администрацията.

II. ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА В ПРАКТИКАТА НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

В практиката на Конституционния съд на Република България са налице редица примери за позоваване на активно легитимираните да сезират съда субекти на Хартата на основните права, считано от 2004 година насам – к.д. №3/2004. Още в решение №3/2004 г. Конституционният съд определя, че евентуалното разширяване на признаците на защита от дискриминация и равно третиране с оглед на по-широко определената защита по чл. 21 от Хартата няма да засегне формата на държавно управление и държавно устройство на Република България. Така конституционната юрисдикция позволява Хартата да надгради и разшири осигурената във вътрешното право защита, като гарантира правата и интересите на частноправните субекти в отношения, попадащи в полето на действие на правото на Съюза без да е необходимо нарочно изменение на Конституцията.

В редица решения на Конституционния съд са били разглеждани отделни доводи, свързани с нарушаване на Хартата, без те да имат определящо значение за произнасянето на КС – вж. напр. Решение №5/22.04.2010-к.д. №15/2009. Позоваване на Хартата може да бъде констатирано и в някои особени мнения на членове на конституционната юрисдикция по приети от нея решения – о.м. на съдия Емилия Друмева по решение №11/2010 г. по к.д. №13/2010 г. Налице са и позовавания в мотивите за постановените от съда решения – Решение №12/2010 г. по к.д. №15/2010; Решение №15/2010 по к.д. №9/2010; Решение №11/2011 г. по к.д. №8/2011 г.

В практиката на Конституционния съд могат да бъдат констатирани и случаи на осъществена преценка за прилагане на допустими ограничения в защитата на гарантираните в Хартата права. Така например в решение №7/2012 г. по к.д. №2 от 2012 година конституционната юрисдикция определя, че спорна разпоредба на трудовото законодателство следва да се разглежда като нарушаваща член 15 от Хартата, а не като допустимо ограничение на правото на труд, доколкото не са удовлетворени изискванията за пропорционалност на ограничението.

Прилагането на разпоредби от Хартата на основните права и практиката на Съда на ЕС, свързана с нея, е било от решаващо значение и за преценка на обхвата на съдебен контрол, който следва да бъде гарантиран във връзка със споровете

относно основните права, защитени във вътрешното право и в правото на ЕС. В решение №2/2015 г. по к.д. №8/2014 г. конституционната юрисдикция приема, че ограничаването на съдебния контрол над исканията за достъп до трафични данни за обществено достъпни електронни комуникационни услуги от страна на органи на досъдебното производство не е съвместимо с ефективната защита на основните права, изисквана както от Конституцията, така и от ЕКПЧ и правото на ЕС. Сред ключовите мотиви за възприетото от съда разрешение се явява именно прилагането на Хартата и съдебната практика, свързана с нея.

Макар в повечето производства пред конституционната юрисдикция, по които са наведени доводи, свързани с прилагането на Хартата, позоваването на Хартата да има допълващо значение за вече очертаното въз основа на други мотиви разрешение, могат да бъдат констатираны макар и отделни производства, в които Конституционният съд е процедирал да осъществи подробна преценка за съответствие с Хартата. Пример в това отношение е решение №8/2019 г. по к.д. №4/2019 г., в което конституционната юрисдикция се произнася относно съответствието на вътрешноправната уредба за защита на личните данни с общата европейска уредба на защита на данните и с Хартата на основните права, като детайлно разглежда изискванията, които произтичат от чл. 7, 8 и 11 от Хартата, съотношението между тях и прилагането им към конкретния спор, отнесен до съда. Друг пример в същия смисъл е решение №15/2020 г. по к.д. №4/2020 г., в което Конституционният съд определя за противоконституционни разпоредби на Закона за електронните съобщения, позволяващи събиране на данни за електронните комуникации за целите на прилагане на мерките за справяне с пандемията с COVID-19, като сред основните доводи за възприетото от съда решение се явява уредбата на основните права на защита на личния живот и на защита на личните данни в правото на ЕС, както и практиката на Съда на ЕС по прилагане на тези права.

Интерес представлява определение №8 по к.д.14/2010 г. В него Конституционният съд отклонява искане на омбудсмана да се произнесе по съответствие с Конституцията и с международни договорености и общопризнати норми на международното право на елементи на законодателната уредба на приватизацията и следприватизационния контрол. Съдът мотивира произнасянето си с това, че от една страна Омбудсманът може да го сезира с искане за установяване на противоконституционност на закон, засягащ правата на гражданите, но не и на юридически лица. На второ място Конституционният съд приема, че Омбудсманът не е компетентен да инициира производство за установяване на несъответствието на закони с международни договори или общопризнати норми на международното право, доколкото искането, с което е

сезиран съдът включва и доводи, свързани с правото на Европейския съюз. Подобен подход на тълкуване е проблемен в две посоки. В случаи, свързани с прилагането на правото на ЕС или попадащи в неговото приложно поле, с оглед зачитане на принципа на равностойност прилагането на вътрешноправната уредба за защита на основните права не може да се ползва с по-благоприятен ред от този, по който се прилага общата европейска уредба за защита на основните права – Решение от 7 юни 2007, *van der Weerd e.a.*, C-222/05 до C-225/05, ECLI:EU:C:2007:318. Наред с това, с оглед зачитане на принципа на лоялно сътрудничество и на принципа на предимство, всеки национален орган в рамките на своята компетентност следва да гарантира ефективното прилагане на правото на Съюза и да остави без приложение вътрешна правна уредба, която противоречи на правото на ЕС. Предвид на това следва да се приеме, че доколкото Омбудсманът е оправомощен да сезира Конституционния съд за установяване на противоконституционност на закон поради нарушаване на уредените в Конституцията права и свободи на гражданите, той следва да може да прави това и с оглед противоречие на законодателната уредба с основни права, уредени в правото на ЕС. От друга страна разширителният прочит на правомощията на Омбудсмана да сезира Конституционния съд може да бъде оправдан и с оглед на принципа на съответстващо тълкуване, който предполага вътрешноправните норми, свързани с прилагане на правото на Съюза, да бъдат тълкувани в светлината на правото на ЕС, така че да се гарантира ефективното приложение на интеграционното право – Решение от 10 април 1984, *Von Colson и Kamann*, 14/83, ECLI:EU:C:1984:153; Решение от 26 септември 2000, *Engelbrecht*, C-262/97, ECLI:EU:C:2000:492; Решение от 16 юни 2005, *Pupino*, C-105/03, ECLI:EU:C:2005:386; Решение от 19 януари 2010, *Kücükdeveci*, C-555/07, ECLI:EU:C:2010:21, Решение от 23 април 2009, *Angelidaki e.a.*, C-378/07, C-379/07 и C-380/07, ECLI:EU:C:2009:250.

Не може да се разглежда като оправдано що се отнася до прилагането на правото на ЕС разграничаването на реда на защита на правата на физическите и юридическите лица. Отвъд формалното им разграничаване, присъщо на правната култура и традиции, обременени от историческия преход през режим на тоталитарно комунистическо управление, физическите и юридическите лица са равностойни и равноценни субекти на частното право, които следва да се ползват с равна защита що се отнася до гарантираните им основни права. Подобен подход е оправдан и от гледна точка на това, че юридическите лица са корпоративни образувания на частното право, чрез които физическите лица осъществяват своите права и легитимни интереси. В частност що се отнася до правото на ЕС подобно разграничаване на реда на защита на основните права на физическите и

юридическите лица е недопустимо, тъй като интеграционния правен ред установява единни изисквания за прилагане на правата, гарантирани на частноправните субекти.

III. ПРИЛАГАНЕ НА ХАРТАТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА ОТ ОБЩИТЕ СЪДИЛИЩА ¹

1. Общи изводи

Какво се наблюдава по отношение на прилагането на Хартата на основните права на Европейския съюз в правораздавателната дейност на общите съдилища? Закономерно в практиката на българските съдилища могат да бъдат констатирани значителен брой актове, в които има позоваване на разпоредби на Хартата (вж. подробно в Приложение №1). Значително повече са позоваванията в практиката на административните съдилища. Може също да се констатира, че е налице по-често позоваване на отделни разпоредби като член 8, 16, 17, 20, 31, 38, 41 и 47 от Хартата.

Прегледът на натрупаната съдебна практика показва, че позоваването в основния кръг от случаи е бланкетно. То формално отразява наведени доводи от страните в съдебните производства, без същевременно да се разгръща задълбочен анализ на съда и да се излага подробна аргументация, доколко наведените от страните доводи са относими, доколко изобщо е налице прилагане на правото на ЕС и на Хартата, доколко е налице нарушение или респективно допустимо ограничение на гарантираните в правото на ЕС основни права.

В сравнително ограничен брой от случаи решаващата юрисдикция е процедира да мотивира подробно решението си с оглед на прилагане на засегнатото основно право, докато в повечето дела, дори да са наведени доводи, свързани с Хартата, те имат субсидиарен характер. Може би по-ярко изключение от тази картина представляват определена част от делата, свързани с общата европейска уредба на защита на личните данни.

Голяма част от делата, в които се констатира позоваване на Хартата, разкриват липсата на пълноценно познание от страна на страните по производството и на процесуалните им представители за това как действа

¹ Настоящият дял на анализа относно прилагането на Хартата на основните права в Република България е подготвен въз основа на преглед на достъпните в правно-информационната система Апис съдебни актове, съдържащи елементи на позоваване на Хартата за периода 2015-2023 г.

механизмът за защита на основните права в правото на ЕС и в кои случаи Хартата е приложима. Немалко актове на съдилищата за съжаление говорят в същата посока.

Прави впечатление, че в сравнително ограничен кръг случаи, извън тези, в които се прилагат пряко актове на правото на ЕС, съдилищата процедурат да изясняват, дали спорове, в които е направено позоваване на текстове на Хартата на основните права, влизат в приложното поле на правото на Съюза. Могат да бъдат констатирани съдебни актове, в които има позоваване на разпоредби на Хартата на основните права, а видно от останалите елементи на произнасянето на съответния съдебен състав, спорът, с който е бил сезиран съдът не влиза в обхвата на действие на правото на ЕС.

Следва да се подчертае, че в общ план българските съдилища много рядко, за да не кажем почти никога не процедурат да правят разгърнат анализ и обосновка съобразно изискванията на чл. 52, пар. 1 от Хартата, дали налагани ограничения на права, защитени в Хартата, са оправдани. Обичайно в такива хипотези се прави общо отнасяне към отделни изисквания по чл. 52, пар. 1, като се приема, че те са удовлетворени, без подробно да се обосновава защо.

Не могат да бъдат открити примери, в които българските съдилища са анализирали и обосновавали в отнесени до тях спорове, доколко с оглед защитата на гарантирани основни права и предвид на чл. 53 от Хартата, установеният национален, международен или респективно стандарта на защита по Хартата гарантира по-широка по обхват защита и съответно следва да има превес в отнесения до съда спор.

В общ план може да се заключи, че потенциалът за надграждане на съществуващите механизми за защита извън правото на ЕС и гарантиране на ефективна защита на основните права чрез прилагането на Хартата не се използва в необходимата степен от българските съдилища, като общата картина на актовете, в които има позоваване на Хартата, говори по посока наличието на немалко случаи, в които дължимата защита не се осигурява, а прилагането на Хартата се игнорира от решаващите съдебни състави. Пълноценното позоваване на Хартата на основните права и надлежното разгръщане на анализ и мотиви, свързани с изискванията за защита, произтичащи от нейните разпоредби, се наблюдават в актовете на съдебни състави, в които участват точно определени съдии, които очевидно имат необходимата подготовка, а от друга страна и нужното правосъзнание за значението на националните съдилища за ефективното прилагане на правото на ЕС и за гарантиране на върховенството на правото, при

реалното прилагане на всички приложими източници на право, които имат обвързващо действие за българска юрисдикция.

2. По отношение на правата от Дял I „ДОСТОЙНСТВО“.

За периода 2015-2023 година са налице 74 съдебни акта, в които е налице позоваване на **член 1 от Хартата**. В почти всички актове позоваването отразява наведени от страните по производството доводи, които не са обект на подробен анализ и собствени мотиви на решаващия съд. С оглед на това същинско прилагане на Хартата в съответните дела не е налице, а гарантираните в нея права не са имали значение за решаване на отнесените до съда спорове. Изключение правят няколко решения на Върховния административен съд, в който висшата административна юрисдикция се позовава на Хартата, за да обоснове възприетото от нея решение на правния спор – Решение № 1803 от 13.02.2017 г. на ВАС по адм. д. № 10984/2015 г., V о.; Решение № 3849 от 20.04.2022 г. на ВАС по адм. д. № 11488/2021 г., III о.; Решение № 4421 от 6.04.2021 г. на ВАС по адм. д. № 10865/2020 г., III о.

Налице са 15 съдебни акта, в които е направено позоваване на **член 2 от Хартата**, гарантиращ правото на жито, но в никой от тях прилагането на Хартата и гарантирането на правото на живот не е било от определящо значение за решаването на отнесения до съда спор.

По отношение на **член 3**, гарантиращ физическата и психическа неприкосновеност на личността, може да бъде констатирано позоваване в 18 съдебни акта, без прилагането на Хартата да е имало определящо значение за решаване на отнесените до съда спорове.

Член 4, установяващ забрана на изтезанията, нечовешкото и унижително отношение и наказание, е предмет на позоваване в 21 съдебни акта, но прилагането не е било от решаващо значение в никое от съдебните производства, довели до постановяване на посочените съдебни актове.

Член 5, установяващ забрана на робството и принудителния труд, е предмет на позоваване в 4 съдебни акта, като в никой от тях не е налице същинско прилагане на забраната на робството и принудителния труд.

В общ план може да се заключи, че до настоящия етап не е разгърната полезна практиката по правата от дял „Достойнство“ на Хартата на основните права и те не се явяват определящ елемент на правораздаването пред българските съдилища.

Конкретни примери за позоваване на чл. 4 от ХОПЕС могат да се открият по дела, свързани с предоставяне на международна закрила. Като пример могат да се дадат следните дела, които са разгледани от Административен съд София град. За целите на изследването представяме следните примери:

Административен съд София град, Решение № 2623/дело № 10667/2022 г.

Факти по случая:

Г-н К. О. П. е подал молба за статут на бежанец пред Държавната агенция за бежанците. С решение председателят на ДАВ отхвърли молбата на КОР за международна закрила и отказа да предостави на г-н КОР статут на субсидиарна закрила. Г-н К. О. П. обжалва посоченото решение пред Административен съд София град. С окончателна присъда Върховният административен съд отхвърли иска на КОП срещу решението на ДАБ.

Съответно КОР подава последваща молба за международна закрила въз основа на нови доказателства. Последващата молба за международна закрила е отхвърлена като недопустима. КОП отново обжалва решението пред Административен съд София град

Резултат от второто производство (последващата молба):

Административен съд София отмени решението на Държавната агенция за бежанците да не предостави на К.О.П. международна или субсидиарна закрила и връща случая на ДАБ.

Съдът повтаря, че текстът на член 4 от Хартата е същият като член 3 от ЕКПЧ, така че в съответствие с член 1, член 52, параграф 3 от Хартата, той има същото значение и обхват. Това е абсолютно право, от което не се допуска дерогация при никакви обстоятелства (включително при извънредни ситуации).

Съдът подчертава, че член 3 от ЕКПЧ трябва да се вземе предвид при изясняване на значението на член 4 от Хартата. (отнася се до параграф 87-91 С/411/10 и С/493/10, т. 87— 91). По-конкретно, съдът заявява, че съдебната практика на ЕКПЧ по отношение на член 3 от ЕКПЧ признава, че физическото или психическото страдание може да попадне в обхвата на член 3 от ЕКПЧ, ако е резултат от условия на задържане, експулсиране или други мерки, за за което властите могат да бъдат държани отговорни и интензивността на това страдание е достигнала минималното ниво на тежест по член 3. Административният съд се позовава на § 174 и 175 от решението на ЕСПЧ в *Paroşvili v Belgium* и дело -578/14. Освен това съдът заключава, че в този контекст трябва да се приеме, че при обстоятелства, при които прехвърлянето на търсещ убежище с особено сериозно психическо или физическо заболяване би довело до реален и доказан риск от значително и постоянно влошаване на неговото състояние на здравето, това прехвърляне би представлявало нечовешко и унижително отношение по смисъла на член 4 от Хартата.

Административен съд София град, Решение № 2623/дело № 10667/2022 г.

Фактите по случая:

Факти са подобни на горепосочените. Търсещият убежище е подал последваща молба за международна закрила въз основа на нови доказателства. Последващата молба за международна закрила е отхвърлена като недопустима. Жалбоподателят отново обжалва решението пред Административен съд София град.

Резултат от второто производство (последващата молба):

Административен съд София отменя решението на Държавната агенция за бежанците да не предостави на жалбоподателя международна или субсидиарна закрила и връща делото на ДАБ.

Софийският административен градски съд подчертава, че по отношение на забраната за нечовешко или унижително отношение или наказание, предвидена в чл. 4 от Хартата, тази забрана е абсолютна, тъй като е тясно свързана със зачитането на човешкото достойнство, предмет на чл. 1 от Хартата. Хартата (позовавайки се на *Aranyosi и Căldăraru*, C-404/15 и C-659/15 PPU, EU: C: 2016: 198, параграф 85). Освен това се припомня, че забраната за нечовешко или унижително отнасяне, предвидена в член 4 от Хартата, съответства на тази, определена в член 3 от ЕКПЧ и че до тази степен нейното значение и обхват са в съответствие с член 52(3) от Хартата, същите като тези, предоставени му от тази конвенция. SACC преопределя, че забраната по член 3 от Конвенцията обаче не се отнася за всички случаи на малтретиране и такова отношение трябва да достигне минимално ниво на строгост, за да попадне в обхвата на този член и оценката от този минимум е относителен; зависи от всички обстоятелства по случая, като продължителността на лечението, неговите физически и психически ефекти и в някои случаи пола, възрастта и здравословното състояние на жертвата.

Позовавайки се на чл. 4 от Хартата и препращайки към дело -353/16, административният съд счита, че делото трябва да бъде върнато на Държавната агенция за бежанците за допълнителна преценка дали жалбоподателят страда от тежко и влошено физическо или психическо заболяване, така че да бъде върнат обратно в страната му на произход ще представлява реален риск от значително и необратимо влошаване на здравето и съответно нарушение на чл.3 от ЕКПЧ и чл.4 от CFR. Освен това административният съд дава указания на Държавната агенция за бежанците да прецени дали жалбоподателят, гражданин на трета страна, който в миналото е бил измъчван от властите на страната му на произход, е изправен, ако бъде върнат в тази страна, реален риск от умишлено лишаване от подходяща грижа за физическите и психическите последствия, произтичащи от изтезанията, прилагани от тези власти.

Върховен административен съд, Решение № 11467/дело № 7971/2020 г.

Фактите по случая:

Жалбоподателят е поставен в предварителен арест, докато наказателното му производство е висящо. Твърди, че при разглеждане и четене на делото в деловодството

на Специализирания наказателен съд е бил с поставени белезници на краката, в резултат на което е изпитал физическа болка, страдание и стрес. Жалбоподателят подава иск срещу административна структура на Министерството на правосъдието, която е отговорна за задържаните лица, претендирайки обезщетение за предполагаемото му незаконно страдание. Жалбоподателят се позовава на чл. 4 CFR и чл. 3 от ЕКПЧ.

Резултат от второто производство (последващата молба):

Софийският административен градски съд не уважи иска на жалбоподателя. С окончателно решение Върховният административен съд потвърди първоинстанционното решение.

По това дело Върховният административен съд реши, че прилагането на мерки за сигурност (маншети на глезените) по време на престоя на жалбоподателя в деловодството на Специализирания наказателен съд не представлява изтезание или унижително и нечовешко отношение. Административният съд потвърждава, че мерките за сигурност са били пропорционални и не са причинили на жалбоподателя физическо или психическо страдание и не са нарушили презумпцията за невиност.

Върховен административен съд, Решение № 631/2024 г. дело No 907/2022г

Фактите по случая:

Жалбоподателят е осъден на затвор и в момента се намира в Софийския затвор. Твърди, че е претърпял физически и психически болки при транспортирането му с микробус без седалки и колани от затвора до съда за участие в открити съдебни заседания. Жалбоподателят подава иск срещу административната структура на Министерството на правосъдието, която е отговорна за транспортирането му, като иска обезщетение за предполагаемото му незаконно страдание. Жалбоподателят се позовава на чл. 4 CFR и чл. 3 от ЕКПЧ.

Резултат от второто производство (последващата молба):

Софийският административен градски съд не уважи иска на жалбоподателя. С окончателно решение Върховният административен съд потвърди първоинстанционното решение.

В случая Върховният административен съд приема, че чл. 4 от Хартата не е приложима. В решението се повтаря, че съгласно чл. 51, параграф 2, Хартата не разширява приложното поле на правото на Съюза извън правомощията на Съюза, нито установява нови правомощия или задачи за Съюза, нито променя правомощията и задачите, определени в Договорите. Съдът заключава, че доколкото няма изрични разпоредби, приети в областта на правото на ЕС за оборудването и изискванията към автомобилите при ескортиране на лица в положението на ищеца в която и да е от двете обсъдени области на компетентност, разпоредбите на националното право са напълно приложими в случая.

3. По отношение на правата от Дял II „СВОБОДИ“.

Позоваване на **член 6 от Хартата**, гарантиращ правото на свобода и сигурност, фигурира в 38 съдебни акта. Прилагането на правото на свобода и сигурност е било от определящо значение в решаването на едно от тези дела – Решение № 13210 от 2.11.2017 г. на ВАС по адм. д. № 9502/2017 г., VII о. В него, за да постанови своето решение върховната административна юрисдикция е провела надлежен анализ, доколко наложената на незаконно пребиваващ гражданин на трета страна принудителна мярка засяга правото му по чл. 6 от Хартата, дали са спазени изискванията на българското и европейското законодателство за налагането на ограничителната мярка и дали е било възможно налагането на по-малко ограничаваща мярка.

Член 7 от Хартата, гарантиращ правото на зачитане на личния и семейния живот, е релевиран в 96 съдебни акта. Измежду тях основното право на зачитане на личния и семейния живот е било от определящо значение за решаването на няколко случая с особена значимост в български контекст, но възприетите от българските съдилища решения за съжаление не могат да бъдат определени като примери на правилно приложение на този текст от Хартата на основните права. Напротив, във визираните хипотези по-скоро се очертават контурите на допуснати от националните юрисдикции нарушения на основното право на зачитане на личния и семейния живот.

В няколко свои решения Върховният административен съд оформя устойчива линия на съдебна практика да отказва ефективна защита на правото на личен и семеен живот на лица - български граждани, които са упражнили право на свободно движение като граждани на ЕС, формирали са семейни отношения в други държави членки на Съюза, след което релевират тези отношения с оглед зачитането им за целите на упражняване на техни права под българска юрисдикция. От една страна в тази линия на юриспруденция ВАС отказва да признае последиците от формирано семейно отношение или законно сключен в друга държава граждански брак като оставя без каквато и да е защита в отнесените до него случаи семейства - еднополови семейни двойки.²

Друг съществен проблем представлява отказът да се признаят последиците при еднополови семейни двойки на законно възникнала връзка на родство между български гражданин и негово/нейно дете с оглед на правото на друга държава членка на Европейския съюз (където българските граждани законно са

² вж. решение №17003 от 12.12.2019 г. по адм.д. №4245/2018 г.

пребивавали, упражнявайки правата си на свободно движение в Съюза) или трета страна.³

Постановените от върховната административна юрисдикция решения се основават на формално-ограничителен прочит на вътрешноправната уредба на Република България, в която бракът е уреден на конституционно и законодателно ниво като „доброволен съюз между мъж и жена“, липсва каквато и да е друга предвидена в българското законодателство правна форма на отношенията в еднополови семейни двойки, както и не е предвидена каквато и да е форма на признаване последиците от сключен законно в друга държава граждански брак между лица от един и същи пол. Нещо повече, Върховният административен съд възприема ограничителен прочит на българската уредба на частноправните отношения с международен елемент, като поддържа, че предвид на разпоредбите на Конституцията, Семейния кодекс и Кодекса на международното частно право, български граждани не могат да сключат законно граждански брак с лице от същия пол в друга държава – вж. решение №17003 от 12.12.2019 г. по адм.д. №4245/2018 г. Отказът да се признае връзката на родство между български граждани и техните деца, възникнала законно в друга държава членка на ЕС или трета страна (САЩ), се основава съответно на аналогичен формално-ограничителен прочит на конституционната (чл. 25 от Конституцията) и законодателна уредба (чл. 8 от Закона за българското гражданство и чл. 60 и 61 от Семейния кодекс), според който връзка на родство е налице при доказване на биологичния произход на детето от съответното лице, български гражданин или при наличието на законно сключен съгласно изискванията на българското законодателство граждански брак или осиновяване, съответстващо на познатите на българското право форми на осиновяване – решение №2185 от 1.03.2023 г., по адм. д. №6746/2022 г.; решение №287 от 11.01.2024 г. по адм. д. №6776/2023 г.; решение №113 от 8.01.2024 г. по адм.д. №6071/2023 г.

Особено притеснително е, че някои от визираните съдебни решения са постановени сред изрично решение на Съда на Европейския съюз по преюдициално запитване от български съд, в което висшата юрисдикция на Съюза във връзка с българското законодателство дава задължително тълкуване на уредбата на ЕС, с оглед на което, държавите членки са обвързани да зачитат законно възникнала по законодателството на друга държава членка връзка на родство между гражданин на Съюза и децата му/й, доколкото такава връзка е последица от и предпоставка за упражняването на правата на свободно движение в ЕС – вж. Решение от 14 декември 2021, *Stolichna obshtina, rayon "Pancharevo"*,

³ вж. Решение №2185 от 1.03.2023 г., по адм. д. №6746/2022 г.; решение №287 от 11.01.2024 г. по адм. д. №6776/2023 г.; решение №113 от 8.01.2024 г. по адм.д. №6071/2023 г.

C-490/20, ECLI:EU:C:2021:1008. Във визираното решение Съдът на ЕС посочва: „[...]съгласно действащото право на Съюза правилата за гражданското състояние, към които спадат правилата за брака и произхода, са от компетентността на държавите членки, а правото на Съюза не засяга тази тяхна компетентност. В този смисъл държавите членки са свободни да предвидят или не в своето национално право брака между лица от един и същ пол и качеството им на родители. При упражняването на тази компетентност, обаче, всички държави членки трябва да спазват правото на Съюза, и по-конкретно разпоредбите на Договора за функционирането на ЕС относно признатата на всеки гражданин на Съюза свобода да се движи и да пребивава на територията на държавите членки, като за целта признаят гражданското състояние на лицата, установено в друга държава членка съгласно правото на последната“.⁴

Предвид на чл. 52, пар. 3 от Хартата, за да се оцени в пълен обем тежестта на отклоняването от изискванията за ефективна защита на правото на личен и семеен живот, произтичащи от член 7 на Хартата, следва да се има предвид и вече оформената ясна практика на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ), с оглед на която, правото на семеен живот не е задължително обусловено от наличието на законно сключен граждански брак, а произтича от фактическото изграждане на устойчива семейна връзка, включително в еднополова семейна двойка – вж. Judgment of 24 June 2010, Schalk and Kopf v. Austria, app.No 30141/04.

Наред с това ЕСПЧ изрично е определил, че член 8 поражда позитивно задължение за държавите-страни по Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ) да гарантират определена форма на правна защита на семейните отношения в еднополови семейни двойки, а от друга страна, че те следва под определена форма да признават законно сключени еднополови бракове в други държави.⁵ От значение е също, че една част от визираните съдебни решения са постановени след изричното произнасяне на ЕСПЧ по делото Koilova and Babulkova v. Bulgaria, app. no. 40209/20, Judgment of 5 September 2023, в което Съдът приложи вече развитата линия на юриспруденция по отношение на нашата страна и изрично констатира, че липсата на каквато и да е правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол, а от друга страна, отказът да бъдат признати под определена форма законно сключени еднополови бракове в други държави, представляват нарушения на чл. 8 ЕКПЧ.

Посочената съдебна практика представлява съществен проблем в полето на правото на ЕС, защото, освен, че нарушава в неговата същност правото на

⁴ вж. решение по дело "Pancharevo", C-490/20, т. 52.

⁵ вж. Judgment 21 July 2015, Oliari and Others v. Italy, app. No 18766/11 and 36030/11; 14 December 2017, Orlandi and Others v. Italy, app. No 26431/12, 26742/12, 44057/12 et al.

личен и семеен живот, поставя под въпрос ефективното прилагане на статуса на гражданин ЕС, а от друга страна, създава изключително сериозни пречки пред упражняването на правата на свободно движение на българските граждани като граждани на Съюза. В контекста на практиката, произтичаща от решението на Съда на ЕС по делото Ruiz Zambrano, Решение от 8 март 2011, дело C-34/09, ECLI:EU:C:2011:124, може също основателно да се постави въпросът, доколко оформената линия на юриспруденция на висшата административна юрисдикция не представлява и нарушаване на най-съществената част от правата на гражданите на Съюза по отношение на децата, чиято връзка на родство с български граждани не се признава от българския административен съд, и съответно, това лишава тези лица от възможността да бъдат считани за граждани на ЕС и да упражняват произтичащите от това права.

Следва все пак да се подчертае, че в практиката на висшата административна юрисдикция са налице и примери за дела, в които гарантирането на основното право на зачитане на личния и семейния живот, е било от решаващо значение за постановените решения. Така например в решение №4877/17.04.2018 г. по адм. д. №3757/2017 г. и в решение №5152/19.04.2018 г. по адм. д. №4057/2017 г. ВАС отменя отказ за предоставяне на статут на бежанец, издадени от компетентния национален орган и потвърдени от първоинстанционните съдилища, като основните мотиви за отмяната са свързани с това, че административния орган и първоинстанционните съдилища не са съобразили изискванията, свързани със зачитането на личния и семейния живот на жалбоподателите.

Правото по член 7 от Хартата е в центъра и на една друга проблемна линия на юриспруденция, която се оформи през последните години в практиката на Върховния касационен съд (ВКС), свързана с правната възможност и последиците от промяна на пола. В решение №119 от 14.02.2018 г. по гр. д. № 4104/2017 г., III г.о. на ВКС беше допуснато отклонение от оформената по-рано практика, свързана с отразяването промяната на пола в актовете и регистрите за гражданско състояние в Република България. Делото е допуснато до касационно разглеждане с оглед изясняване на въпроса, може ли по съдебен ред да бъде променен съставен акт за гражданско състояние на български гражданин поради промяна на неговия пол и какви са обстоятелствата, при които е налице промяна на пола поради транссексуалност на лицето? На повдигнатия въпрос Върховният касационен съд дава отговор, че с оглед на действащата конституционна и законодателна уредба в България половата идентификация на българския гражданин към пол, различен от биологичния, причините за нея или последиците от нея не са основания за извършване на промяна в данните за гражданското

състояние по административен или по съдебен ред. Според върховната съдебна инстанция на гражданско правораздаване в българския правен ред понятието „пол“ може да се прилага единствено с оглед на неговата биологична определеност, което ВКС счита, че произтича от разпоредбата на чл. 6, ал. 2 от Конституцията, който предписва, че „всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние“. Изводът, че конституционният законодател включва в понятието "пол" само биологичния пол, според ВКС следва от обсъжданията на чл. 6 в проекта за конституция, както и от извършеното тълкуване на чл. 6 КРБ в решение № 14 от 10.11.1992 г. по конст. д. № 14/1992 г. на Конституционния съд на Република България, в което критерият "пол" е изключен от групата социални признаци, които се придобиват или изменят в процеса на социалната реализация на българските граждани в обществото. Подобно тълкуване според върховната съдебна инстанция се потвърждава и от разпоредбата на чл. 46, ал. 1 от Конституцията, която определя брака като доброволен съюз между мъж и жена и „въздига различния пол в императив към встъпващите в брак“. Според решаващия съдебен състав на ВКС *„[р]азпоредбата визира само биологичните мъж и жена, а чрез предвиденото в нея основният закон възприема разбирането за бинарно съществуване на човешкия вид и разделението на хората по полов признак“*. Допълнителни доводи са изведени от чл. 47, ал. 2 от Конституцията, който предвижда, че *„[ж]ената майка се ползва от особена закрила на държавата, която ѝ осигурява платен отпуск преди и след раждане, безплатна акушерска помощ, облекчаване на труда и други социални помощи“*. Според ВКС *„използваната терминология в съдържанието на конституционната норма – "майка", "раждане", "акушерска помощ" – доизяснява възприетото от конституцията биологично обяснение на понятието. В тази линия на аргументация върховната съдебна инстанция на гражданско правораздаване достига до заключението, че „[с]ледователно конституционният законодател възприема биологичното обяснение на понятието "пол" като единственото включено в него. Така полът на българския гражданин се определя с раждането, а се изгубва със смъртта“*.

На тази основа и като възприема формално-ограничително тълкуване на уредбата по Закона за гражданска регистрация ВКС определя, че в българското право няма уредба, която допуска промяна на пола на български гражданин поради обстоятелство, различно от допуснатата грешка от длъжностното лице при съставянето на акта за гражданско състояние, следователно за българският

гражданин е определящ единствено биологичният пол, а националната правна уредба не разкрива друга възможност за промяна в съставените актове за гражданско състояние на българските граждани.

Решаващият състав на Върховния касационен съд намира, че следва да се изостави по-ранната практика на ВКС, допускаща промяна в актовете за гражданско състояние с оглед осъществена промяна на пола. Според този състав на върховната съдебна инстанция, противното „[...]означава да приеме, че за българските граждани има две паралелни и несъвместими същности на едно и също понятие "пол", едното от които следва от върховния закон, а другото – от наднационалния/ международноправния правен ред”. Според решаващия състав на ВКС развитата по-рано практика нарушавала баланса, който е длъжен да проведе всеки национален орган в осъществяването на своята компетентност, като „[...]зачита границата, която провеждат съображенията за обществен ред на територията на Република България“. Тази забележителна линия на аргументация завършва със заключението, че биологичното обяснение на понятието "пол" е проява на конституционната идентичност на България и ограничава съдържанието на правото на личен живот на всеки български гражданин по чл. 32, ал. 1 КРБ, чл. 8 ЕКПЧ и чл. 7 от Хартата.

Следва да се подчертае, че във визираното решение са включени и редица доводи, формално свързани с прилагане на правото на Европейския съюз, както и с ЕКПЧ. Решаващият състав на ВКС възприема превратно тълкуване на елементите на уредба на ЕС и ЕКПЧ, в това число на чл. 7 от Хартата и чл. 8 от Конвенцията, за да обслужи целите на възприетата логика на решаване на отнесения до него случай, като заключава, че не е налице противопоставяне „[...]между биологичното разбиране на пола като основен елемент на българската конституционна идентичност и правото на лична идентичност, което съгласно чл. 7 от Х. и чл. 8 ЕКПЧ включват и половата идентификация на българските граждани”. В основата на превратния прочит на правото на ЕС и на ЕКПЧ, приложен от ВКС, стои възприетото от решаващия състав разбиране за т.нар. национална конституционна идентичност и значението и за съотношението между вътрешното право, международноправните ангажменти на Република България и прилагането на правото на ЕС⁶.

⁶ Според разбирането на решаващия състав на ВКС т.нар. национална конституционна идентичност, „[...]очертава ядрото от ценности, заложено в националните конституции. То не подлежи на ревизия от наднационалния правен ред. Конституционната идентичност е специфична идентичност на нацията, изразявана, определяна и очертавана чрез националната конституция. Ядрото от ценности, закрепени в националната конституция, се отстоява и се ползва със защита, а за Република България тя произтича от

Според решаващия състав на ВКС елемент от българската конституционна идентичност „[...]е юридическото съдържание на понятието "пол", а то се възприема еднакво от всички конституции на Третата българска държава [...]конституционният законодател неизменно го е свързвал и го свързва единствено с биологичния пол, който е генетично кодиран и не се променя от раждането до смъртта на индивида“. Нещо повече, за да подкрепи виждането си за значението на биологичната предопределеност на пола като част от националната конституционна идентичност, решаващият състав на ВКС тръгва да дири дълбоката логика на това тълкуване в християнството. Според ВКС, доколкото началото на процеса на възприемането на тази религия като официална за Българската държава датира от 864 година, доколкото източното православие е традиционната и официална религия за Република България съгласно чл. 13, ал. 3 от Конституцията, а „[...]християнството свързва полът с мъжкото и женското начало, които са с божествен произход“, то „[...]конституционното закрепване на биологичния пол като правна категория през целия 140-годишен период на съществуване на Третата българска държава следва да се определи като елемент от българската конституционна идентичност. На нея не може да се противопостави никой наднационален или международноправен акт”.

В разгърнатия анализ, насочен към това да обоснове биологичната предопределеност на пола и нейния „божествен произход“ решаващият състав на ВКС игнорира чл. 13, ал. 2 от Конституцията, който предписва, че религиозните институции са отделени от държавата и ясно говори по-посока на светския характер на българската държава, като предполага религията да не се превръща в определящ фактор за тълкуване и прилагане на правната уредба, особено на основни принципи, на които почива възприетият в страната конституционен модел на европейска демократична и правова държава или на основните права, гарантирани както в Конституцията, така и в международноправната и европейската уредба, с която страната е обвързана. От друга страна решаващият съдебен състав не съобразява практиката на Съда на ЕС, с оглед на която т.нар. национална конституционна идентичност не може да бъде основание, за да се отклоняват държавите членки на ЕС от общите ценности на Съюза или да се обосновават ограничения на гарантираните в ЕС основни права – вж. Решение от 5 юни 2018, *Coman and others*, C-673/16, ECLI:EU:C:2018:385, т. 42-47; Решение от 16 февруари 2022, *Унгария с. Парламента и Съвета*, C-156/21, т. 226-234.

върховенството на Конституцията [...]”. Видно от съдържанието на визираното решение националната конституционна идентичност се разглежда като основание за ограничаване прилагането на правото на ЕС и на международноправните задължения на Република България.

Неиздържаността на постановеното решение е ясно очертана в особеното мнение на един от членовете на съдебния състав, в което се обосновава, че възприетото тълкуване е израз на „консервативният подход относно разбирането на пола – предимно или единствено въз основа на обективни физиологични критерии“, който в условията на съвременния живот би следвало да се замени с по-гъвкаво разбиране на понятието „пол“, при което се отдава достатъчно съществено значение и на индивидуалната воля на лицето и неговото самоопределяне. Според особеното мнение по решение №119 от 14.02.2018 г. по гр. д. № 4104/2017 г., III г.о. на ВКС „[...]когато психическото самовъзприятие на лицето влиза в остър конфликт с юридическия му пол, до степен, че го обрича на страдание, и при установеност на двата критерия - медицински критерий (състояние на транссексуалност) и юридически критерий (сериозно и непоколебимо решение за промяна на биологичния пол поради изпълняваната психична и социална полова роля), исканата промяна на пола следва да бъде допусната, а като последица, следва да се допусне и промяната на имената и да се извърши съответното отбелязване в акта за раждане. Противното разрешение би било несъвместимо с гарантираната неприкосновеност на личния живот, до неравновесие между обществения интерес и интереса на лицето, тоест до нарушение на чл. 8 от Конвенцията”.

Отклонението от по-рано формираната практика на ВКС относно смяната на пола е потвърдено с нарочно тълкувателно решение на върховната инстанция на гражданско правораздаване. В тълкувателно решение №2 от 20.02.2023 г. Гражданската колегия на Върховния касационен съд с оглед съществуващата противоречива съдебна практика дава отговор на въпроса: допустимо ли е и при какви предпоставки съдът да допусне по реда на Закона за гражданската регистрация промяна на данните в съставените актове за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален? Тълкувателното дело има за цели да преодолее противоречията в решенията на гражданските съдилища относно промяната в актовете за гражданско състояние, в резултат на промяна на пола. Една част от гражданските съдилища, като зачитат практиката на ЕСПЧ по член 8 ЕКПЧ, приемат, че независимо от дефицитите в българската правна уредба, такава промяна е възможна въз основа на прякото прилагане на чл. 8 от Конвенцията. Друга част, при липсата на изрична правна уредба, отказват да уважат исканията за промени в актовете и регистрите за гражданско състояние. В тълкувателното производство обаче ВКС отива по-далеч, като приема, че противоречивата практика не произтича от дефицити в правната уредба, а от положението, че установеният правопорядък на територията на Република България разбира понятието „пол“ само в биологичния му смисъл и не позволява

съдът да допусне промяна в съставените актове за гражданско състояние относно пола на транссексуално лице. В подкрепа на възприетото тълкуване избирателно и превратно са наведени различни елементи от практиката на Съда на ЕС и на ЕСПЧ, които целят да обосноват твърдението, че защитата на правото на личен живот не налага да се гарантира възможност на транссексуалните лица да променят първоначално отразения в актовете и регистрите за гражданско състояние пол в съответствие с осъществена конверсия към другия пол. В особено мнение към тълкувателното решение част от съдиите в Гражданската колегия на Върховния касационен съд същевременно определят възприетото тълкуване като неправилно и обосновават противния прочит на българската и европейската правна уредба.

Въпроси свързани със защита на личния и семейния живот се повдигат и в редица преюдициални запитвания до Съда на ЕС. Особен интерес в тази връзка представляват делата *Stolichna obshtina, rayon "Pancharevo"*, C-490/20, както и отправеното в началото на 2024 година запитване от състав на ВКС, което цели да изясни доколко с оглед на основното право на защита на личния живот, както и на други разпоредби на правото на ЕС, е допустимо правото на държава членка на ЕС да изключва всякаква възможност за извършване на промяна във вече вписаните данни относно пола и името и други индивидуализиращи референции в актовете за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален – Вж. определение No 50005 от 18.01.2024 г. на ВКС по гр. д. No 698/2020 г., III г. о., ГК.

На **член 8 от Хартата**, гарантиращ основното право на защита на личните данни, има позоваване в 237 съдебни акта. Същевременно преобладаващата част от тях са свързани с претендирани обезщетения за вреди от нарушаване на изискванията за защита на личните данни при т.нар. теч на лични данни от Националната агенция по приходите през 2019 година, когато данните на над 1 млн. български данъкоплатци се оказаха достъпни в интернет пространството. В основната част от тези дела позоваването на чл. 8 от Хартата е бланкетно, като същевременно в постановените решения е разгърната по-подробна аргументация, свързана с прилагането на Регламент (ЕС) 2016/679 относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни (Общ регламент за защита на личните данни).

В практиката на ВАС могат да бъдат констатирани някои интересни примери, в които прилагането на чл. 8 от Хартата е било сред основните мотиви за произнесените от съда решения, а от друга страна, върховната административна юрисдикция е гарантирала ефективното прилагане на това

значимо в съвременните условия основно право. В решение №7205 от 14.02.2019 г. по адм. д. №3502/2018 г. ВАС отменя установения със заповед на директора на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ ред на свижданията в заведенията от закрит тип и поправителните домове, при които свиждането се провежда в помещения, оборудвани със системи за видео-наблюдение и протича в присъствието на служители от надзорно-охранителния състав. За да достигне до това решение решаващият състав на ВАС прави подробен преглед на относимите елементи от правната уредба на ЕС и ЕКПЧ, както и на практиката на Съда на ЕС, като приема, че мярка като тази – предмет на спора, предвиждаща по принцип и като обща мярка видеонаблюдение и присъствие на служители от охранителния състав при удължени свиждания, може да се разглежда като нарушение както на чл. 8 от ЕКПЧ, а от друга страна на чл.7 и чл.8 от Хартата на основните права на Европейския съюз. Макар да признава, че в някои случаи прилагането на видеонаблюдение или присъствие на служител от охранителния състав може да бъде оправдано, ВАС сочи, че такива мерки не могат да бъдат общо приложими, а следва да бъдат взети след преценка на персоналното ниво на обществена опасност на засегнатите лица и вероятността общественият ред, както и здравето и живота на други лица да бъдат поставени под угроза.

Друг интересен пример с оглед прилагането на основното право на защита на личните данни разкриват решение №12648 от 15.12.2023 г. по адм. д. №9592/2023 г. и решение №2020 от 16.02.2021 г. по адм. д. №8671/2020 г. В решение №2020 от 16.02.2021 г. по адм. д. №8671/2020 г. ВАС се произнася по жалба срещу правилата за сроковете за съхранение на лични данни, обработвани от МВР във връзка с провеждани наказателни производства и проверки за наличие на данни за престъпления от общ характер, произтичащи от инструкция на Министъра на вътрешните работи⁷. Сред наведените от жалбоподателя доводи, с които се оспорва действителността на инструкцията са твърдения за нарушения на европейската уредба за защита на личните данни и в частност, на чл. 8, пар. 1 от Хартата на основните права. Решаващият съдебен състав отхвърля жалбата, като навежда банкетни доводи за съответствие на вътрешноправната уредба с изискванията на Директива 2016/680, без да разгърне същински анализ и обосновка какви са изискванията на европейската уредба за защита на личните данни и как те съобразени в оспорвания акт на Министъра на вътрешни работи. Доводите на жалбоподателя, свързани с претендирано нарушения на чл. 8, пар. 1 от Хартата не са обсъдени, като решаващият състав очевидно приема, че

⁷ Инструкция № 8121з-748/ 20.10.2014 г. за определяне на сроковете за съхранение на личните данни, обработвани в Министерство на вътрешните работи във връзка с провеждане на наказателното производство по реда на Наказателно - процесуалния кодекс и на проверки за наличие на данни за престъпления от общ характер.

мотивите, свързани с прилагането на Директива (ЕС) 2016/680 изчерпват въпроса за гарантираната защита на личните данни на жалбоподателя.

В решение №12648 от 15.12.2023 г. по адм. д. №9592/2023 г. предмет на оспорване с оглед нарушаване на изискванията за защита на личните данни са вътрешни правила за организацията на работата в Министерство на вътрешните работи по заявителски материали за престъпления от общ характер, одобрени със заповед № 81213-780/24.10.2014 г. на министъра на вътрешните работи, изменени и допълнени със заповед № 81213-306/20.03.2015 г. и заповед № 81213-1073/04.09.2018 г. В жалбата срещу оспорваните вътрешни правила се поддържа, че те позволяват обработване и съхраняване на лични данни в разрез с общите европейски изисквания за защита на данни при извършване на правоохранителна дейност и прилагане на наказателното законодателство, произтичащи от Директива 2016/680. Наведени са и доводи свързани с предполагаемо противоречие на чл. 25 и 26 от Закона за министерството на вътрешните работи (наведени като доводи за законосъобразността на оспорваните правила в решението на първоинстанционния съдебен състав по подадената жалба) с чл. 7 и 8 от Хартата, както и с чл. 5 и 6 от Директива 2016/680, като в подкрепа на това е релевирано и Заключение на генералния адвокат P. Pīkamāe по дело C-118/22, което касае именно уредбата на обработване на лични данни за правоохранителни цели, установена със ЗМВР. Решаващият съдебен състав отхвърля жалбата, като отклонява доводите, свързани с изискванията за защита на личните данни по Директива 2016/680 и чл. 8 от Хартата, доколкото приема, че вътрешните правила, касаят организацията на работа на органите на МВР, а не се явяват основание за събиране и третиране на лични данни. Не са обсъдени надлежно доводите на жалбоподателя, че чрез оспорваните правила се позволява на практика работа с и запазване на лични данни отвъд сроковете, определени за това в нарочните правила по ЗМВР и подзаконовите актове по прилагането му. Чрез бланкетни мотиви е направена констатация за съответствие на вътрешноправната уредба на правоохранителната дейност, осъществявана от МВР с изискванията за защита на личните данни, произтичащи от общата уредба на ЕС.

На този фон особен интерес представляват две решения на Съда на ЕС, поставени по преюдициални запитвания на български съдилища, с които се извежда тълкуване по посока несъответствието на българската уредба на събиране на лични данни за правоохранителни цели с основни изисквания за защита на данните, произтичащи от правото на ЕС. В решение от 26 януари 2023, *Ministerstvo na vatreshnite raboti (Enregistrement de données biométriques and génétiques par la police)*, C-205/21, ECLI:EU:C:2023:49, в контекста на българската

правна уредба, предвиждаща събиране на лични данни (фотографиране, дактилоскопични отпечатащи, ДНК профил) за целите на полицейска регистрация на всички лица, обвинени в извършване на тежко престъпление от общ характер и предвид на възможността за принудително събиране на биометрични и генетични данни, без да се упражнява контрол за наличието на сериозни основания по смисъла на член 6, буква а) от Директива 2016/680, Съдът на ЕС определя, че Директива 2016/680(8) не допуска национално законодателство, което предвижда системно събиране за целите на регистрацията им на биометрични и генетични данни от всяко лице, привлечено като обвиняем за умишлено престъпление от общ характер, без да предвижда задължение за компетентния орган да провери и докаже, от една страна, че събирането на тези данни е абсолютно необходимо за постигането на конкретните преследвани цели, а от друга страна, че тези цели не могат да бъдат постигнати чрез мерки, които засягат в по-малка степен правата и свободите на съответното лице. Съдът подчертава, че Директива 2016/680 има за цел да гарантира засилена защита при обработването на чувствителни данни, тъй като това обработване може да породи значителни рискове за основните права и свободи. Изискването обработването на тези данни да е разрешено „само когато това е абсолютно необходимо“, трябва да се тълкува в смисъл, че определя по-строги условия за законосъобразност на обработването на чувствителни данни. В тази логика национална уредба, която предвижда системно събиране на биометрични и генетични данни от всяко лице, привлечено като обвиняем за умишлено престъпление от общ характер, е в противоречие с това изискване. Според висшата юрисдикция на ЕС законодателство, подобно на уредбата по ЗМВР, z` може да доведе до неизбирателно и общо събиране на биометрични и генетични данни за повечето лица, които са привлечени като обвиняеми, тъй като понятието „умишлено престъпление от общ характер“ е широко и може да се прилага към голям брой престъпления, независимо от естеството и тежестта им, от конкретните обстоятелства по тези престъпления, от евентуалната им връзка с други висящи производства, от предишните деяния на съответното лице или от неговия индивидуален профил.

В решение от 30 януари 2024, Direktor na Glavna direktsia "Natsionalna politsia" pri MVR – Sofia, C-118/22, ECLI:EU: C:2024:97, Съдът на ЕС в контекста на българската уредба за полицейска регистрация по реда на чл. 68 ЗМВР определя, че чл. 4, параграф 1, букви в) и д) от Директива (ЕС) 2016/680 трябва да се тълкува в смисъл, че не допуска национално законодателство, което за целите на предотвратяването, разследването, разкриването или наказателното преследване на престъпления или изпълнението на наказания предвижда

съхранение от полицейските органи на лични данни, и по-конкретно на биометрични и генетични данни за лица, осъдени с влязла в сила присъда за умишлено престъпление от общ характер, и то до смъртта на субекта на данни, включително когато той е реабилитиран, без да задължава администратора периодично да проверява дали това съхранение все още е необходимо, и без да признава правото на субекта на данни на изтриване на горепосочените данни, щом съхранението им вече не е необходимо за целите, за които те са били обработвани, или евентуално правото на ограничаване на тяхното обработване.

Визираните решения на Съда на ЕС недвусмислено очертават извод, че уредбата на събирането на лични данни за правоохранителни цели, установена в ЗМВР и подзаконовите актове по приложението му, не отговоря на определени изисквания за защита на данните, произтичащи от Директива (ЕС) 2016/680, което съответно поставя под въпрос и ефективното гарантиране на основното право на защита на личните данни, закрепено в чл. 8 от Хартата, при осъществяването на правоохранителна дейност в Република България.

В 10 съдебни акта е налице позоваване на **член 9 от Хартата** на основните права, уреждащ правото на встъпване в брак и правото на създаване на семейство. Два от актовете са на Върховния административен съд – Решение № 287 от 11.01.2024 г. на ВАС по адм. д. № 6776/2023 г., III о.; Решение № 17003 от 12.12.2019 г. на ВАС по адм. д. № 4245/2018 г., III о. Както беше посочено по-горе в настоящото изложение, в тези решения на върховната административна юрисдикция се разглеждат спорове, свързани с признаването последиците от законно сключен в друга държава членка граждански брак между лица от един и същи пол, или с признаване последиците от възникнала връзка на родство при условията на осиновяване в рамките на еднополова семейна двойка, доколкото правото на друга държава членка допуска това. И в двата случая позоваване на член 9 от Хартата в действителност е използвано като аргумент, за да се откаже защита на правото по чл. 7 от Хартата, доколкото за върховната административна юрисдикция след като сключването на брак и създаването на семейство се осъществява при условията на националното законодателство на отделните държави членки, с оглед на българското законодателство, не може да бъде признато право на българските граждани да сключват брак или създават семейство с лице от същия пол, съответно в българската правна система не могат да бъдат признати последиците от сключен брак или възникнало семейно отношение или отношение на родство при осиновяване в еднополово семейство, когато бракът, семейството или родственото отношение са осъществени по правото на друга държава членка. Възприетото от ВАС тълкуване несъмнено е неправилно, доколкото дори българското законодателство да не предвижда

възможността за сключване на брак между лица от един и същи пол, това не може да обоснове извод, че то изключва или забранява семейните отношения между лица от един и същи пол. Предвид на практиката на ЕСПЧ по чл. 8 ЕКПЧ възникването и съществуването на семейни отношения може да е фактическо положение, а не непременно и изключително последица от сключен брак или прилагане друга правноустановена форма на семейни отношения, предвидена в правото на една държава. От друга страна както вече беше посочено с оглед на практиката по чл. 8 ЕКПЧ държавите-страни по Конвенцията са обвързани с позитивно задължение да осигурят определена правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол. На следващо място предвид на изричната практика на Съда на ЕС по делата *Coman*, решение от 5 юни 2018, C-673/16, ECLI:EU:C:2018:385, и *Pancharevo*, цит. по-горе, липсата на правна уредба на семейните отношения между лица от един и същи пол или уредбата на брака, като форма на семейни отношения единствено между мъж и жена, не може да бъде разглеждана като основание да се откаже признаване на брака и семейните отношения между лица от един и същи пол, възникнали в друга държава членка съобразно нейното законодателство, нито да се откаже признаване на връзка на родство в рамките на еднополова семейна двойка, възникнала и призната от правото на друга държава членка, с оглед прилагане на допълнителни критерии, произтичащи от националното законодателство на държава по произход.

На член 10 от Хартата, гарантиращ свободата мисълта, съвестта и религията, могат да бъдат открити 5 позовавания. В Решение № 13252 от 8.10.2019 г. на ВАС по адм. д. № 7891/2018 г., III о., зачитането на правото по чл. 10 от Хартата е един от доводите на решаващия състав, за да потвърди правилността на първоинстанционното съдебно решение, с което Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ е осъдена да плати обезщетение за неимуществени вреди на лице, изтърпяващо наказание на лишаване от свобода, на което в затвора не е осигурена възможност да следи хранителен режим, съответстващ на изповядваното от него вероизповедание. Според върховната административна юрисдикция администрацията на затвора е била длъжна след направеното от лицето искане да му осигури полагащата му се безплатно дневна хранителна дажба, съобразена със специфичните изисквания на заявената като изповядвана от него религия. За наличието на такова задължение, според изложеното в решението, необходимо и достатъчно е лицето да е заявило по съответния ред пред затворническата администрация, че изповядва религията ислям и че желае с оглед изискванията на тази религия да му бъде осигурявана полагащата му се безплатно дневна хранителна дажба без съдържание на свинско месо и свински продукти.

Свободата на изразяване, **гарантирана в член 11 от Хартата** на основните права е релевирана в 7 съдебни акта. Позоваването на Хартата в общ план е бланкетно. Интерес представлява Решение № 2334 от 14.03.2022 г. на ВАС по адм. д. № 10264/2021 г., V о., в което се прави преценка за съотношението между гарантирането на свободата на изразяване и защитата на личните данни, като се потвърждава, че в определени случаи интересът да се информира обществото за определени елементи на информация, свързани с личната сфера на обществено известни лица, може да надделее над защитата на личните им данни. Сходен спор е решен в Решение № 9114 от 9.08.2021 г. на ВАС по адм. д. № 5314/2021 г., V о. Интерес представлява и Решение № 10036 от 9.11.2022 г. на ВАС по адм. д. № 2747/2022 г., V о., в което упражняването на свободата на изразяване е изложено като един от основните доводи за решаването на правния спор, дали е налице дискриминация при отправени в телевизионно предаване и чрез публикации във Фейсбук твърдения, че представени на рекламни билбордове снимки на прегърнати хомосексуални двойки, като част от кампания за популяризиране на равното третиране на лицата независимо от тяхната сексуална ориентация, представлява склоняване към разврат и блудствени действия. Според възприетото от решаващия състав на ВАС решение визираните твърдения не могат да се разглеждат като хипотеза на дискриминационно отношение с оглед на българското законодателство, а от друга страна те представляват изразяване на мнение, защитено от 39, ал. 1 от КРБ и чл. 11, пар. 1 от Хартата.

На свободата на събранията и сдруженията, уредена в **член 12 от Хартата**, има позоваване в три съдебни акта, като един от тях е тълкувателно решение № 2 от 25.07.2023 г. на ВАС по т. д. № 4/2022 г., ОСС, I и II колегия. Прилагането на правото по чл. 12 от Хартата не е било от определящо значение във визираните случаи.

Позоваване на свободата на изкуствата и науките, гарантирана в **член 13 от Хартата** на основните права, може да се открие в 5 съдебни акта. В една част от тях позоваването е нерелевантно, а в никой от останалите актове прилагането на това основно право не е било от значение за решаване на отнесените до съда спорове.

Не са налице позовавания на **член 14 от Хартата**, уреждащ правото на образование.

На **член 15 от Хартата**, гарантиращ свободата на избора на професия и правото на труд, се откриват позовавания в 32 съдебни акта. В никой от тях прилагането на член 15 не е бил от решаващо значение за изхода от съдебния спор.

Свободата на стопанска инициатива, уредена в член 16 от Хартата, е релевирана в 108 съдебни акта. В преобладаващата част от тях позоваването е бланкетно. Споровете касаят най-вече различни области на икономически отношения, в които съществува публична регулация и най-вече областта на енергетиката и производството на електроенергия от възобновяеми източници. В някои от делата са налице примери за подробно излагане на мотиви, свързани с доводите, касаещи свободата на стопанска инициатива⁸ –

На правото на собственост, закрепено в член 17 от Хартата на основните права, се откриват позовавания в 512 съдебни акта. Прави впечатление, че в преобладаващата част от тях позоваването е бланкетно, отразяващо доводи на страните без собствени мотиви на съда по прилагането на това право. Споровете се отнасят основно до няколко материи – производство на електроенергия от възобновяеми източници и регулиране на цените на изкупуване на електроенергията; банкова несъстоятелност; гарантиране на вземанията на влоговете в банки при несъстоятелност на кредитните институции; отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество; конфискация на имущество в наказателното производство; опазване на биологичното разнообразие и защита на околната среда. По-задълбочено обсъждане на наведени доводи във връзка със защита на правото на собственост се откриват в отделни съдебни актове, а още по-малко са случаите, в които защитата на правото на собственост е била решаващ аргумент за постановените от съдилищата решения.⁹

Интересни примери разкриват и произнасянията по няколко преюдициални запитвания, отправни от български съдилища: в определение от

⁸ Решение № 7454 от 27.07.2022 г. на ВАС по адм. д. № 538/2021 г., III отд.; Решение № 7814 от 13.07.2023 г. на ВАС по адм. д. № 2657/2023 г., IV отд.; Решение № 260081 от 31.01.2024 г. на СГС по гр. д. № 7606/2020 г.; Решение № 260082 от 31.01.2024 г. на СГС по гр. д. № 7611/2020 г.; Решение № 260083 от 31.01.2024 г. на СГС по гр. д. № 7950/2020 г.; Решение № 260569 от 15.02.2022 г. на СГС по гр. д. № 7602/2020 г.; Решение № 260578 от 16.02.2022 г. на СГС по гр. д. № 7632/2020 г.; Решение № 260851 от 19.06.2023 г. на СГС по гр. д. № 7619/2020 г.; Решение № 260854 от 19.06.2023 г. на СГС по гр. д. № 7633/2020 г.; Решение № 260866 от 22.06.2023 г. на СГС по гр. д. № 7620/2020 г.; Решение № 261068 от 9.08.2023 г. на СГС по гр. д. № 7449/2020 г.; Решение № 261354 от 11.12.2023 г. на СГС по гр. д. № 7614/2020 г.; Решение № 261356 от 11.12.2023 г. на СГС по гр. д. № 7617/2020 г.; Решение № 262393 от 15.07.2022 г. на СГС по гр. д. № 7635/2020 г.; Решение № 262475 от 22.07.2022 г. на СГС по гр. д. № 7634/2020 г.; Решение № 262476 от 22.07.2022 г. на СГС по гр. д. № 7618/2020 г.; Решение № 263260 от 7.11.2022 г. на СГС по гр. д. № 7630/2020 г.; Решение № 263261 от 7.11.2022 г. на СГС по гр. д. № 7615/2020 г.

⁹ вж. напр. Решение № 60129 от 2.08.2021 г. на ВКС по н. д. № 491/2021 г., I н. о.; Тълкувателно решение № 4 от 7.12.2018 г. на ВКС по т. д. № 4/2016 г., ОСГК; Определение № 6127 от 3.11.2021 г. на ВАС по адм. д. № 3685/2022 г., 5-членен с-в; определение № 9763 от 17.10.2023 г. на ВАС по адм. д. № 2927/2023 г., 5-членен с-в; определение № 10129 от 10.11.2022 г. на ВАС по адм. д. № 1134/2018 г., VI о; решение № 1182 от 24.01.2020 г. на ВАС по адм. д. № 2928/2018 г., III о.; решение № 4064 от 28.04.2022 г. на ВАС по адм. д. № 12515/2021 г., III о.; решение № 9018 от 4.08.2021 г. на ВАС по адм. д. № 3553/2020 г., III о., особ. мнение на съдия Жанета Петрова.

12 юли 2018 г., Pinzaru and Cirstinoiu, C-707/17, ECLI:EU:C:2018:574, Съдът на ЕС в контекста на прилагане на българската уредба на Валутния закон и Наказателния кодекс, постановява, че европейската уредба относно контрола на пари в брой, които се внасят и изнасят от ЕС, трябва да се тълкува в смисъл, че не допуска национална правна уредба като разглежданата в главното производство, която като санкция за неизпълнение на задължението за деклариране предвижда, от една страна, отнемане на недеklarираната сума в полза на държавата, и от друга страна, наказание лишаване от свобода до шест години или глоба в размер на двойната сума на предмета на престъплението. Сред доводите обсъдени в определението на Съда на ЕС е защитата на правото на собственост.

Правото на собственост е в центъра и на отправеното преюдициално запитване, по което е постановено решение от 14 януари 2021, Okrazhna prokuratura - Haskovo and Apelativna prokuratura – Plovdiv, C-393/19, ECLI:EU:C:2021:8. В контекста на българската наказателноправна уредба, която позволява конфискация на средство, използвано за извършване на престъпление контрабанда, когато това средство принадлежи на трето добросъвестно лице, Съдът на ЕС определя, че европейската уредба на конфискация на облагите, средствата и имущество, придобито от престъпления, разглеждана във връзка с член 17 от Хартата трябва да се тълкува в смисъл, че не допуска национална правна уредба, която позволява конфискация на средство, използвано за извършване на престъпление квалифицирана контрабанда, когато това средство принадлежи на трето добросъвестно лице. Според висшата юрисдикция на ЕС, макар правото на собственост да не е абсолютно и дори да е налице легитимна цел на ограничението, „[...]предвид значителното засягане на правата на лицата, до което води конфискацията на имущество, а именно окончателно отнемане на правото на собственост върху него, следва да се отбележи, че що се отнася до добросъвестното трето лице, което не е знаело и не е могло да знае, че имуществото му е използвано за извършване на престъпление, подобна конфискация представлява, по отношение на преследваната цел, непропорционална и нетърпима намеса, която засяга самата същност на неговото право на собственост”.

В решение от 25 март 2021, Balgarska Narodna Banka, C-501/18, ECLI:EU:C:2021:249 във връзка с прилагането на уредбата за банкова несъстоятелност и гарантираните на вземанията по влогове в банки, Съдът на ЕС определя, че общата европейска уредба на гарантиране депозитите в банки, прилагана във връзка с член 17, параграф 1 и член 52, параграф 1 от Хартата, трябва да се тълкува в смисъл, че мярка за временно преустановяване на

плащанията, прилагана от национална централна банка спрямо кредитна институция като оздравителна мярка, имаща за цел да запази или възстанови финансовото състояние на тази кредитна институция, съставлява неоправдана и непропорционална намеса в упражняването на правото на собственост на вложителите, ако не зачита основното съдържание на това право и ако предвид непосредствения риск от финансови загуби, на който вложителите биха били изложени в случай на обявяването на кредитната институция в несъстоятелност, други по-малко обременителни мерки биха позволили постигането на същите резултати.

Специално внимание с оглед прилагане на член 17 от Хартата на основните права заслужават някои елементи в практиката на Върховния административен съд, свързани с противоречиво произнасяне по особено значими правни спорове, което илюстрира възможни системни недостатъци да се гарантира ефективно прилаган на общата европейска уредба на защита на основните права и в частност, на правото на собственост или правото на ефективни правни средства на защита и справедлив процес. Значим пример в това отношение е казусът с отнемането на лиценза на „Корпоративна търговска банка“ (КТБ) АД. В произнасянето си по спора относно отнемането на лиценза на „КТБ“ Върховният административен съд прие, че правен интерес да оспорват акта на централната банка имат квесторите на банката, назначени от Българската народна банка (БНБ), но не и акционерите на кредитната институция – вж. определение № 363 от 13.01.2015 г. по адм. дело № 14782/2014 г., ВАС, VII отд.; потвърдено с определение № 3725 от 02.04.2015 г. по адм. д. № 3438/2015 г., ВАС, петчленен с-в. Въпреки че разгърнатите доводи на защитата, касаят гарантирането на правото на ефективни правни средства за защита и на справедлив процес, в основата на спора е именно защитата на правото на собственост на акционерите в банкова институция, която в контекста на българската уредба бива лишена от лиценз да извършва банкова дейност, без акционерите на банката да има възможност да оспорят това решение. Въпреки наведените доводи, свързани със защита на основни права, произтичащи от ЕКПЧ и Хартата на основните права и независимо от отправените искания за сезиране на Съда на ЕС с преюдициално запитване, както тричлениния, така и петчлениния състав на ВАС приемат, че не е налице засягане на основни права, нито необходимост от сезиране на Съда на ЕС, за да се изясни, доколко общата европейска уредба допуска подобна правна уредба в държава членка на ЕС. Порочността на възприетото от ВАС разрешение по казуса с оспорване законността на отнемането на лиценза на КТБ от акционери в банката, е релевирана и в изрично произнасяне на ЕСПЧ, по жалба, свързана с отнемане на лиценза на банката – *Judgement of 30 of August 2022, Korporativna*

targovska banka AD v. Bulgaria, App. nos. 46564/15 and 68140/16. В решението си Съдът в Страсбург по същество потвърждава изведените в особеното мнение на съдия Соня Янкулова по определение № 363 от 13.01.2015 г. доводи относно наличието на засягане на правата на частноправните субекти – акционерите и на самата банка, без да е гарантирана ефективна защита и контрол относно законността на мерките, ограничаващи дейността на банката и засягащи правото на собственост.

Друг интересен пример представлява определение №10129/10.11.2022 г., ВАС, VI отд. по адм. дело № 1134/2018 г. В делото се оспорва заповед на министъра на околната среда и водите, издадена по реда на Закона за биологичното разнообразие (ЗБР), обн. ДВ, бр. 98 от 27.11.2018 г. за обявяване на защитена зона в рамките на мрежата „Натура 2000“. В него върховната административна юрисдикция се произнася относно повдигнати доводи за несъответствие на българската законодателна уредба по прилагане на Директива 92/43/ЕИО за опазване на естествените местообитания и на дивата флора и фауна с изисквания за защита на основните права на собственост и ефективни правни средства за защита, гарантирани в чл. 17 и 47, пар. 1 от Хартата на основните права на Европейския съюз, както и по отношение на отправено искане за сезиране на Съда на ЕС по реда на чл. 267, ал. 3 ДФЕС. В действителност основният поставен в казуса въпрос е, доколко правото на ЕС допуска изключването на съдебния контрол над актовете на компетентните органи за включване на имоти на частноправни субекти в границите на защитени зони и територии по „Натура 2000“, като същевременно за ограничаване упражняването на правата по тези имоти не се предоставя обезщетение.

Тричленният състав на ВАС, който разглежда случая отклонява жалбата като недопустима предвид на разпоредбата на чл. 12, ал. 7 ЗБР, като изтъква повече от озадачаващи доводи за това свое решение в полето на правото на ЕС. Според върховните административни съдии, гарантирането на съдебен контрол над националните мерки по прилагане на Директива 92/43/ЕИО не е задължително, доколкото директивата не поставя изрично изискване в този смисъл. Подобно съждение отново показва дълбоко непознаване или грубо съзнателно погазване на правото на ЕС, доколкото гарантирането на всеобхватен съдебен контрол над прилагането на актове на правото на Съюза в държавите членки, когато те пораждат последици за частноправни субекти, е основен принцип в интеграционния правен ред - чл. 19, пар. 1, ал. 2 ДЕС; Решение от 27 февруари 2018, Associação Sindical dos Juizes Portugueses, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117, т. 30-35. Казано с други думи, държавите членки са обвързани да гарантират винаги осъществяването на съдебен контрол над

прилагането на правото на ЕС в отношенията, по които са страна частноправни субекти, независимо дали това е предписано изрично в един или друг отделен акт на правото на ЕС. Това задължение има особено значение, в случаите, когато са налице права или задължения на частноправните субекти, произтичащи от актове на ЕС, или когато прилагането на правото на Съюза засяга неблагоприятно правната сфера на частните лица.¹⁰

Нещо повече, съставът на VI отд. на ВАС се впуска в превратно тълкуване на чл. чл. 17, чл. 47, пар. 1 и чл. 52, пар. 1 от Хартата. Що се отнася до основното право на ефективни правни средства на защита, ВАС посочва, че то не може да се прилага пряко от националните съдилища по отношение на частноправни субекти, без наличието на друга норма на ЕС с директен ефект. Подобно условие в практиката на Съда на ЕС обаче не е изведено. Доколкото установява право с директен ефект, чл. 47, пар. 1 от Хартата може да се прилага във всяко отношение, което попада в приложеното поле на правото на Съюза, каквото е и отношението по спора, отнесен до Върховния административен съд. Що се отнася до правото на собственост, макар то да няма абсолютен характер, неговото ограничаване следва да се подчинява на условията, произтичащи от чл. 52, пар. 1 от Хартата на основните права. В определението си ВАС лаконично приема, че ограниченията, които ЗБР налага на правото на собственост са допустими, без изобщо да осъществи задълбочен анализ и обосновка относно легитимната цел, пропорционалността на ограничението и това, дали то не лишава заинтересованите субекти от основното съдържание на собствеността, доколкото не е предвидено каквото и да е обезщетение за ограничаване на правото на собственост.

На член 18 от Хартата, уреждащ правото на убежище, може да се констатира позоваване в 57 съдебни акта.

На член 19 от Хартата, установяващ защита в случай на принудително отвеждане, експулсиране и екстрадиране, е налице позоваване в 78 съдебни акта.

Видно от гореизложеното, по прилагането на правата от дял „Свободи“ има натрупана значителна съдебна практика, като редица от казусите, които са се поставяли пред българските съдилища се характеризират с особена значимост, включително на равнището на ЕС, а от друга страна, някои от приетите по тях решение разкриват съществени дефицити в тълкуването и прилагането на основни права, които са от решаващо значение за съществуването на европейския модел на общество и

¹⁰ Решение от 16 декември 1976, Rewe, 33/76, ECLI:EU:C:1976:188; Решение от 16 декември 1976, Comet BV, 45/76, ECLI:EU:C:1976:191; Решение от 15 май 1986, Johnston, ECLI:EU:C:1986:206.

присъщите му основни положения, въздигнати като ценности на ЕС в член 2 от Договора за Европейския съюз.

4. Права от дял III „РАВЕНСТВО“

На **член 20 от Хартата**, закрепващ правото на равенство пред закона, е налице позоваване в 87 акта на Върховния касационен съд и на Върховния административен съд, и в над 1700 акта на останалите съдилища.

На **член 21 от Хартата**, установяващ забраната за дискриминация, може да се констатира позоваване в 458 съдебни акта.

Член 22 от Хартата, закрепващ правото на културно, религиозни и езиково многообразие, се релевира в три съдебни акта. В никой от тях не се очертава обективно хипотеза на прилагане на член 22.

На **член 23 от Хартата**, установяващ правото на равенство между мъжете и жените, е налице позоваване в три съдебни акта. В никое от производствата прилагането на правото на равенство между мъжете и жените не е било от решаващо значение за изхода на спора.

На **член 24 от Хартата**, може да се констатира позоваване в 177 съдебни акта, основно в материята на семейното право и споровете за родителски права.

На **член 25 от Хартата**, установяващ принцип на зачитане правата на възрастните хора е налице позоваване в 15 съдебни акта.

На **член 26 от Хартата**, установяващ принципа за интеграция на хората с увреждания, е налице позоваване в 6 съдебни акта. Във всички случаи е налице бланкетно позоваване.

Общите изводи по отношение на правата в Дял III е че прилагането им е бланкетно и недостатъчно.

5. По отношение на правата от Дял IV „СОЛИДАРНОСТ“

В практиката на българските съдилища за разглеждания период не е налице позоваване на **член 27 от Хартата**, установяващ правото на информиране и консултиране на работниците и служителите.

Налице е едно позоваване на **член 28 от Хартата**, уреждащ правото на колективни преговори и действия, но неговото прилагане не е имало решаващо значение за изхода от спора.

Не са налице позовавания на **член 29 от Хартата**, уреждащо право на достъп до услуги за намиране на работа.

Член 30 от Хартата, установяващ право на защита срещу неоснователно уволнение, е релевиран в девет съдебни акта. Подробни мотиви, свързани с прилагане на правото са изложени в Решение № 53 от 8.02.2023 г. на Окръжен съд - Смолян по в. гр. д. № 407/2022 г. и в решение № 260165 от 20.05.2021 г. на Окръжен съд - София по гр. д. № 758/2019 г.

На правото на справедливи и равни условия на труд, гарантирано в **член 31 от Хартата**, е направено позоваване в 1579 съдебни акта. Почти всички дела са свързани с еднотипни спорове между служители на Министерство на вътрешните работи, работещи в полицията и службите за пожарна охрана, относно специфични разпоредби в уредбата на дейността на МВР, които изключват прилагането на общите правила за нощен и извънреден труд по отношение на определени категории служители на вътрешното ведомство. Въпроси със съотношението между тази уредба и правото по член 31 от Хартата са предмет и на произнасяне на Съда на ЕС в решение от 24 февруари 2022, *Glavna direksia "Pozharna bezopasnost i zashtita na naselenieto"*, C-262/20, ECLI:EU:C:2022:117. Във визираното преюдициално производство висшата юрисдикция на ЕС определя, че 20 и 31 от Хартата на основните права на Европейския съюз трябва да се тълкуват в смисъл, че допускат национална правна уредба, според която нормална продължителност на нощния труд от седем часа за работниците от частния сектор не се прилага за работниците от публичния сектор, включително за полицаите и пожарникарите, ако такава разлика в третирането се основава на обективен и разумен критерий и е свързана с допустима от закона цел на посоченото законодателство и е съразмерна на тази цел.

Член 32 от Хартата, установяващ забрана на детския труд и принцип на защита на работещите младежи не е предмет на позоваване в нито един съдебен акт за разглеждания период.

Член 33 от Хартата, закрепващ принцип на закрила на семейството, както и права на семеен и професионален живот, е предмет на позоваване в 3 съдебни акта, като мотиви, свързани с гарантираните в Хартата права на семеен и професионален живот са развити в два акта на първоинстанционни съдилища.

На **член 34 от Хартата**, установяващ като общи принципи изисквания, свързани с гарантирането на права на социална сигурност и социална помощ, е налице позоваване в 24 съдебни акта. Измежду тях подробни мотиви, свързани с прилагането на член 34 от Хартата са разгърнати в няколко акта – решение No

4342 от 9.05.2022 г. на ВАС по адм. д. No 777/2022 г., VI о.; решение No 1535 от 13.02.2023 г. на ВАС по адм. д. No 9293/2022 г., VI о.; решение No 10841 от 9.11.2023 г. на ВАС по адм. д. No 2767/2023 г., VI о.

На **член 35 от Хартата**, установяващ принцип на закрила на здравето, са направени позовавания в 6 съдебни акта, като в някои от произнасянията като субсидиарен елемент за възприетото решение са наведени доводи, свързани със закрила на здравето - решение № 41 от 27.06.2022 г. на ОС - Смолян по т. д. № 62/2021 г.; решение № 54 от 31.08.2022 г. на ОС - Смолян по т. д. № 14/2022 г.;

Достъпът до услуги от общ икономически интерес, закрепен като принцип в **член 36 от Хартата**, е релевиран в 9 съдебни акта. Спазването на изисквания, произтичащи от посочения принцип е било от определящо значение в решаването на няколко дела пред върховната административна юрисдикция.¹¹ В тази връзка е отправено и преюдициално запитване до Съда на ЕС, като в решение от 30 април 2020, *Overgas Mrezhi et Balgarska gazova asotsiatsia*, C-5/19, ECLI:EU:C:2020:343, е определено, че прилагането на уредбата по Директива 2009/73/ЕО относно общите правила за вътрешния пазар на природен газ във връзка с членове 36 и 38 от Хартата на основните права на Европейския съюз трябва да се тълкува в смисъл, че допуска законодателство на държава членка, съгласно което разходите, произтичащи от наложените на предприятията за природен газ задължения за съхранение на природен газ, за да се гарантират сигурността и редовността на доставките на природен газ в тази държава членка, се поемат изцяло от клиентите на тези предприятия, които могат да бъдат физически лица, при условие че това законодателство преследва цел от общ икономически интерес, в съответствие е с принципа на пропорционалност и задълженията за обществена услуга, които то предвижда, са ясно определени, прозрачни, недискриминационни, подлежат на проверка и гарантират равни условия на достъп за предприятия за природен газ от Съюза до националните потребители.

Принципът на опазване на околната среда, закрепен в **член 37 от Хартата** на основните права на ЕС, е релевиран три съдебни акта. Изисквания, произтичащи от принципа на опазване на околната среда и проведени в актове на производното право на ЕС са в центъра на две значими дела на върховната административна юрисдикция, свързани с прилагане на европейската уредба за защита на околната среда¹². Същевременно във връзка с посочените дела, може

¹¹ вж. определение No 15952 от 19.12.2018 г. на ВАС по адм. д. No 6430/2017 г., III о.; решение No 2232 от 9.03.2022 г. на ВАС по адм. д. No 10499/2021 г., 5-членен с-в; решение No 8066 от 5.07.2021 г. на ВАС по адм. д. No 6430/2017 г., III о.

¹² виж решение № 7865 от 14.07.2023 г. на ВАС по адм. д. № 10086/2022 г., VI о.; решение № 17252 от 17.12.2019 г. на ВАС по адм. д. № 12128/2019 г., VI о

основателно да се постави въпроса, доколко в тях е приложена правилно правната уредба на ЕС в материята на защита на околната среда и доколко е гарантирано спазването на изискванията, произтичащи от член 37 от Хартата, видно и от особеното мнение на един от членовете на съдебния състав, постановил решение № 7865 от 14.07.2023 г. на ВАС по адм. д. № 10086/2022 г. VI о.

Член 38 от Хартата, уреждащ принципа на защита на потребителите, е предмет на позоваване в 90 съдебни акта. В преобладаващата част от делата позоваването е бланкетно и отразява доводите на страни по производството. В отделни дела, позоваването на член 38 е допълнителен аргумент в подкрепа на възприетото от съда решение.¹³

Следва да се подчертае, че се очертава и линия на съдебна практика, при която елементи на европейската уредба за защита на потребителите, които провеждат принципа на защита на потребителите, произтичащ от член 38 на Хартата, са сред основните доводи на решаващите съдебни състави в спорове относно изпълнение на задължения по потребителски договори¹⁴.

Общите изводи по отношение на правата по дял солидарност е, че е налице бланкетност и в голяма част съдилищата не дават отговор дали има или не нарушение на съответните права.

6. По отношение на правата от Дял V „ГРАЖДАНСТВО“

На **член 39 от Хартата** на основните права, уреждащ правото на гражданите на ЕС да избират и да бъдат избирани в изборите за Европейския парламент, няма позоваване в нито един съдебен акт.

На **член 40 от Хартата**, уреждащо правото на гражданите на ЕС да бъдат избирани в общински избори в държава членка, на която не са собствени граждани, има позоваване в пет съдебни акта, но в нито един от тях, не е налице спор, който действително касае прилагането на член 40.

На **член 41 от Хартата**, закрепващ правото на добра администрация, може да се открие позоваване в 187 съдебни акта. В основната част от тях позоваването

¹³ виж решение № 3401 от 8.03.2019 г. на ВАС по адм. д. № 11289/2017 г., VII о.; решение № 2414 от 19.02.2019 г. на ВАС по адм. д. № 10852/2017 г., VII о.; решение № 2414 от 19.02.2019 г. на ВАС по адм. д. № 10852/2017 г., VII о.

¹⁴ определение № 2571 от 29.07.2021 г. на СРС по ч. гр. д. № 32463/2021 г.; определение № 9059 от 28.02.2024 г. на СРС по гр. д. № 10277/2024 г.; определение № 9059 от 28.02.2024 г. на СРС по гр. д. № 10277/2024 г.; определение № 11565 от 27.03.2023 г. на СРС по гр. д. № 11116/2023 г.; определение № 12895 от 20.05.2022 г. на СРС по гр. д. № 14366/2022 г.; разпореждане № 5815 от 19.01.2022 г. на СРС по ч. гр. д. № 1272/2022 г.; разпореждане № 7062 от 15.07.2021 г. на СРС по ч. гр. д. № 37439/2021 г.

е бланкетно, като отразява наведени от страните по делото доводи от правна страна. Наблюдава с позоваване на член 41 като елемент на изложените от съда мотиви по постановени актове, без същевременно да се държи сметка, че член 41 създава гаранции за добра администрация, приложими в отношенията с институциите, органите и агенциите на ЕС, но не и в отношения с националните органи, дори, когато прилагат правото на ЕС или действат в неговото приложно поле. Налице и примери за прилагане на член 41 по дела, за които не е установена връзка с прилагането на правото на Съюза или неговото приложно поле. Едва в няколко съдебни акта се прави разграничение между основното право на добра администрация и общия принцип, признат в практиката на съда, като се сочи, че член 41 от Хартата потвърждава общия принцип на добра администрация, а оттам се извеждат и доводи за възприетото от съда решение.¹⁵

На **член 42 от Хартата**, уреждащ правото на достъп до документи, има позоваване в пет съдебни акта, но никой от тях обективно не е свързан с хипотеза на отношения, в които това основно право може да се релевира.

На **член 43 и 44 от Хартата**, уреждащи основните права на жалба до Европейския омбудсман и на петиция, няма позовавания, което е обяснимо, предвид на специфичния предмет на тези права и това, че те могат да се упражняват в рамките на специални звена на институционалната система на Съюза.

На **член 45 от Хартата** на основните права, уреждащ като основно право свободното движение и пребиваване на гражданите на ЕС в държава членка, на която не са собствени граждани, а при определени условия, гарантиращ правото на свободно движение на граждани на трети страни, е налице позоваване в 42 съдебни акта. В преобладаващата част от тях направеното позоваване е бланкетно или неотносимо. Член 45 от Хартата се очертава решаващ елемент в ограничен кръг случаи, някои от които обаче разкриват особена значимост. Зачитането на правото по член 45, пар. 1 е сред основните решаващи за спора елементи в производството, довело до отправянето на преюдициално запитване и до произнасянето на Съда на ЕС по дело C-490/20, Pancharevo. След произнасянето на висшата юрисдикция на ЕС първоинстанционният административен съд решава отнесения до него спор в съответствие с даденото задължително тълкуване. При касационното разглеждане на случая обаче, както беше посочено

¹⁵ Виж Определение No 7403 от 5.06.2018 г. на ВАС по адм. д. No 4636/2018 г., VII о.; Решение No 12420 от 13.12.2023 г. на ВАС по адм. д. No 5630/2023 г., III о.; Решение No 8524 от 25.06.2018 г. на ВАС по адм. д. No 14082/2017 г., VII о.; Решение No 8519 от 25.06.2018 г. на ВАС по адм. д. No 3375/2018 г., VII о.; Решение No 2796 от 21.02.2020 г. на ВАС по адм. д. No 4404/2019 г., VII о.

по-горе, Върховният административен съд преразглежда постановеното решение, като се отклонява от даденото от Съда на ЕС тълкуване и не гарантира ефективна защита на основните права на жалбоподателя.¹⁶

На **член 46 от Хартата**, гарантиращ правото на дипломатическа и консулска защита на гражданите на ЕС в трети страни има позовавания в 12 съдебни акта, като чрез тях се отразяват доводи на страна по производството. Позоваванията са неотносими и респективно, не са били от значение за решаването на отнесените до съда случаи. В нито едно дело не е налице хипотеза, разкриваща приложение на член 46 от Хартата.

7. По отношение на правата от Дял VI „ПРАВОСЪДИЕ“

На **член 47 от Хартата**, гарантиращ правото на ефективни правни средства за защита и на справедлив процес, може да бъде констатирано позоваване в 1575 съдебни акта.

Пример от приложението на чл.47 може да се даде с Тълкувателно решение № 1 от 21.06.2018 г. на ВКС по т. д. № 1/2016 г., ОСНГТК, докладчик съдия Веска Райчева, което е във връзка с кръга на лицата, които могат да търсят обезщетение при настъпване на смърт на техен близък. В решението се приема, че материално легитимирани да получат обезщетение за неимуществени вреди от причинена смърт на техен близък са лицата, посочени в Постановление № 4 от 25.V.1961 г. и Постановление № 5 от 24.XI.1969 г. на Пленума на Върховния съд, и по изключение всяко друго лице, което е създадо трайна и дълбока емоционална връзка с починалия и търпи от неговата смърт продължителни болки и страдания, които в конкретния случай е справедливо да бъдат обезщетени. Обезщетение се присъжда при доказани особено близка връзка с починалия и действително претърпени от смъртта му вреди. В наказателния процес тази материална легитимация може да бъде реализирана само от лицата, изброени в Постановление № 4 от 25.V.1961 г. и Постановление № 5 от 24.XI.1969 г. на Пленума на Върховния съд, както и от братята и сестрите на починалия и от неговите възходящи и низходящи от втора степен. **В мотивите си съдът е намерил, че отричането на правото на обезщетение при реално проявени и доказани неимуществени вреди от загубата на близък човек противоречи на принципа за справедливост по чл. 52 ЗЗД и на гарантираното с чл. 6, ал. 2 от**

¹⁶ вж. Решение № 2185 от 1.03.2023 г. на ВАС по адм. д. № 6746/2022 г., III о. Аналогична картина на отказ да се защитят основните права на гражданин на ЕС, в това число правото по член 45, пар. 1 от Хартата разкриват - решение № 113 от 8.01.2024 г. на ВАС по адм. д. № 6071/2023 г., III о.; решение № 12419 от 6.12.2021 г. на ВАС по адм. д. № 2852/2021 г., III о.; решение № 17003 от 12.12.2019 г. на ВАС по адм. д. № 4245/2018 г., III о.

Конституцията на Република България и с чл. 20 и чл. 47 от Хартата за основните права в Европейския съюз равенство на всеки пред закона.

Друг пример за аргументация е в Тълкувателно постановление № 3 от 28.04.2023 г. на ОСС от НК на ВКС по т. д. № 5/2022 г., Първа и Втора колегия на Върховния административен съд, докладвано от съдиите Славина Влагова и Деница Вълкова, което е във връзка с решаване на въпрос свързан с това Приложим ли е чл. 221, ал. 3 от Административнопроцесуалния кодекс в производствата по чл. 63в от Закона за административните нарушения и наказания?. Съдът, давайки положителен отговор на поставения въпрос, подчертава, че независимо че касационното производство може да започне въз основа на някое от касационните основания по чл. 348, ал. 1, т. 1 - 3 от Наказателно-процесуалния кодекс, в предмета на касационната проверка задължително се включва и преценката на контролиращия (административен) съд за валидността, допустимостта и съответствието на решението с материалния закон, която следва да се обективира в мотивната част на решението на касационната инстанция – съответният административен съд. Аргумент за това е императивният характер на разпоредбата на чл. 218, ал. 2 от Административнопроцесуалния кодекс, съгласно която касационният съд следи служебно за валидността, допустимостта и съответствието на решението с материалния закон, както и систематичното място на тази процесуална правна норма в Глава дванадесета от Административнопроцесуалния кодекс. Бланкетният характер на разпоредбата на чл. 63в от Закона за административните нарушения и наказания предопределя запълване на съдържанието ѝ с конкретните и по своето естество императивни правни норми от Глава дванадесета от Административнопроцесуалния кодекс относно контролно-отменителните правомощия на касационната инстанция, към които безспорно принадлежи и това по чл. 221, ал. 3 от Административнопроцесуалния кодекс – да обезсили проверявания съдебен акт. Необходимото условие за упражняването на това правомощие, съгласно хипотезата и диспозицията на тълкуваната правна норма, е предхождащата го положителна преценка на касационния съд, че съдебното решение е „недопустимо“, а не „неправилно“ или „нищожно“ по смисъла на чл. 221, ал. 2 и ал. 5 от Административнопроцесуалния кодекс. Следователно винаги, когато е налице основание за определяне на решението като недопустимо (например като постановено при липсата или при ненадлежно упражнено право на жалба или след предходно десезиране на съда и др.), разпоредбата на чл. 221, ал. 3 от Административнопроцесуалния кодекс е приложима и оправомощава касационната инстанция да го обезсили със съответните правни последици от това (да прекрати делото, да го върне за ново

разглеждане или да го прати на компетентния съд или орган). Това важи и за порочното процесуално действие на районния съд, изразяващо се в постановяване на недопустимо съдебно решение поради участие на ненадлежна страна, което се явява абсолютна процесуална пречка за допустимост на съдебното производство. Упражняването на това правомощие, но и задължение на съда по аргумент от чл. 218, ал. 2 от Административнопроцесуалния кодекс, е гаранция за спазването на правата на засегнатите от административнонаказателен акт лица, съответно осигуряването възможността за упражняване на правото им на защита, **включително в контекста на чл. 6 и чл. 13 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи и чл. 47 от Хартата на основните права на Европейския съюз**. Това е така, защото провеждането на производство срещу ненадлежна страна води до постановяване на недопустим съдебен акт, тъй като надлежната страна не може да се ползва от правните последици на постановеното съдебно решение (в случай, че е благоприятно), от една страна, а от друга, е била лишена от възможността да се защити срещу административнонаказателния акт (в случай на неблагоприятно решение), а ненадлежната страна формално е обвързана от тези правни последици, без обаче да е разполагала с процесуална легитимация за участие в процеса. Т. е. в тази хипотеза надлежната страна остава лишена от възможността да упражни правото да защити правата си. В тези случаи касационният (административният) съд на основание чл. 63в от Закона за административните нарушения и наказания във връзка с чл. 221, ал. 3 от Административнопроцесуалния кодекс следва да обезсили порочния съдебен акт и да върне делото за ново разглеждане от друг състав на районния съд, който е допуснал развитието на недопустимото съдебно производство и последиците от него – постановяване на недопустимо съдебно решение.

В друго свое дело ВКС се е произнесъл в Тълкувателно решение № 2 от 14.03.2023 г. на ВКС по т. д. № 2/2022 г., ОСТК, докладчик съдията Татяна Върбанова във връзка с липсата на уредба на процесуалноправните въпроси при едновременно висящност на взаимно обусловени производства – исково производство за защита на правото върху дизайн при твърдяно негово нарушаване и административно производство за заличаване на същия дизайн, предпоставя извършването на преценка за приложение на общата разпоредба на чл. 229, ал. 1, т. 4 ГПК. В тълкувателната практика на ВКС, обективирана в: ТР № 1/2017 г. от 09.07.2019 г., ТР № 2/2014 г., ТР № 8/2013 и ТР № 7/2014 г. на ОСГТК на ВКС, са разяснени предпоставките за спиране на исково производство на основание чл. 229, ал. 1, т. 4 ГПК. Според дадените от Общото събрание на двете колегии тълкувания, посоченото основание за спиране на производството

по делото е налице при наличие на висящ процес относно друг спор, който е преюдициален и по който със сила на пресъдено нещо ще бъдат признати или отречени права или факти, релевантни за субективното право по спряното производство. Разяснено е, че връзката между делата по смисъла на чл. 229, ал. 1, т. 4 ГПК е обективната зависимост между две спорни правоотношения в съотношение на обуславящо и обусловено, която пряко касае допустимостта или основателността на иска по обусловеното дело. Наличието на обуславящо дело, без значение от неговия вид /гражданско, административно, наказателно/ и от момента на образуването му, актът по което следва да бъде зачетен от съда по обусловения иск с оглед разпоредбите на чл. 297, чл. 298, чл. 300 и чл. 302 ГПК, съставлява абсолютна отрицателна предпоставка за упражняването на правото на иск и за развитието на процеса по обусловеното дело. Прието е, че решение висящото пред административен съд производство по оспорване на решението на председателя на Патентно ведомство по заличаване на регистрацията на дизайн е преюдициално спрямо исковото производство за нарушение на права върху същия дизайн. Предоставянето на защита по иск за нарушение е обусловено от съществуването на субективното право върху дизайн. Евентуалното заличаване на регистрацията на дизайна с влязло в сила решение би довело до отпадане с обратна сила на предявеното за защита право, поради което изходът от административното дело е обуславящ за исковото производство по чл. 57 ЗПД. В тази хипотеза, първоинстанционният и въззивният граждански съд следва да постановят спиране на производството по делото до приключване на административното дело на основание чл. 229, ал. 1, т. 4 ГПК. **Отказът на съда да спре производството по иск/искове за нарушение на правата върху дизайн би довел до пълно лишаване на ответника от правото му на защита, съответно до съществено нарушаване на закрепения в чл. 47 от Хартата на основните права на ЕС принцип за право на ефективни правни средства за защита и справедлив съдебен процес. Този принцип предполага, че правните субекти трябва да разполагат с ефективна съдебна защита на правата, които черпят от правовия ред на ЕС.**

В свое Решение № 60200 от 4.03.2022 г. на ВКС по н. д. № 770/2021 г., III н. о., НК, докладчик съдията Красимира Медарова, ВКС давайки отговор на доводи за непълна и неясна формулировка на обвинението, приема, че допустимостта на направеното възражение срещу формулировката на обвинението, за която се твърди, че е неточна / в допълнението към касационната жалба се визират неправилно посочено място на извършване на едно от деянията от продължаваното престъпление и неправилно посочена дата на извършване на друго деяние, за отстраняването на които неправилности прокуратурата не е

предприела изменение на обвинението пред първия съд / се извежда от Решение на СЕС (десети състав) от 21 октомври 2021 г. по Дело С-282/20, постановено по повод преюдициално запитване, свързано с правото на предоставяне на подробна информация относно обвинението, съгласно чл. 6 § 3 Директива 2012/13 и **чл. 47 от Хартата на основните права на ЕС**. Съгласно цитираното решение на СЕС отстраняването на неясноти и непълноти в обвинението, които опорочават съдържанието на обвинителния акт и нарушават правото на обвиняемия за предоставяне на подробна информация относно обвинението следва да се обезпечи по време на цялото наказателно производство и не може да се преклудира с провеждането на разпоредителното заседание по делото. В частност, съгл. § 32 от Решението на СЕС: " член 6, параграф 3 от Директива 2012/13 и член 47 от Хартата трябва да се тълкуват в смисъл, че не допускат национално законодателство, което не предвижда процесуален ред за отстраняване, след разпоредителното заседание по наказателно дело, на неяснота и непълнота, които опорочават съдържанието на обвинителния акт и нарушават правото на обвиняемия да му бъде предоставена подробна информация относно обвинението." Следователно, възражението срещу обвинителния акт, направено за пръв път пред ВКС следва да бъде разгледано в контекста на довода по чл. 348, ал. 1, т. 2 от НПК.

В Решение № 60197 от 11.01.2022 г. на ВКС по н. д. № 321/2021 г., II н. о., НК, свързано с конфискацията в наказателно производство на предмет на престъплението, който не принадлежи на дееца, ВКС е постановил, И с решение на СЕС от 14.01.21 г., постановено по дело № С-393/19 г., е констатирано, че чл. 4 от Рамково решение 2005/212 във връзка с чл. 47 от Хартата на основните права трябва да се тълкува в смисъл, че не допуска национална правна уредба, която позволява в наказателно производство да се конфискува имущество, принадлежащо на лице, различно от извършителя на престъплението, без това лице да разполага с ефективни правни средства за защита. Най-накрая, на 30.09.21 г. е постановено решение № 12 на Конституционния съд на РБ по К. Д. 10/21 г., съгласно което е обявена за противоконституционна разпоредбата на чл. 242, ал. 8 НК в частта "и когато не е собственост на дееца", отнасяща се за задължително отнемане от страна на съда на превозно или преносно средство, послужило за превозването или пренасянето на стоките, предмет на контрабандата.

В някои актове на съдилищата липсват въобще мотиви, които да дадат отговор на направени възражения за нарушение на чл.47 от Хартата. Така в Определение № 3 от 10.01.2022 г. на ВКС по т. д. № 1824/2020 г., II т. о., ТК, докладчик председателят Костадинка Недковасе ВКС е коментирал, че в жалбата на юридическото лице са изложени твърдения за това, че държавната такса по

жалбата, която дължи, е толкова висока по размер, включително трябва да се внесе в много кратък срок - едноседмичен от съобщението, което на практика ограничава достъпа му до правосъдие. ВКС е отбелязал в определението, че този резултат е правно нетърпим и не се допуска нито от вътрешното право – чл. 2 ГПК, част от което е и чл. 6, ал. 1 от Конвенцията за защита на правата на човека, нито от правото на ЕС – чл. 47 от Хартата на основните права на ЕС вр. чл. 6, ал. 1, т. 3 от ДЕС, като чл. 59, ал. 7 ЗБН противоречи на същите. Видно от мотивите, жалбоподателят се е позовал и на решенията на СЕС по дела С-571/16, С-406/19, С-681/13, С-260/11, С-279/09, С-69/14 и С-571/16 и определение на СЕС по дело С-156/12, както и на определенията по ч. т. д. № 908/2019 г., т. д. № 209/2020 г. и т. д. № 2009/2018 г. на II т. о. на ВКС, както е об основно противоречие с чл. 6, т. 1 от ЕКПЧ, която защитава правото на справедлив процес – решение по дело "Агромодел" ООД срещу България. В мотивите си обаче ВКС въобще не дава отговор на така направените доводи коментирайки разпоредбата на чл. 47 от ХОПЕС.

Отново по въпрос свързан с държавните такси намирае и актове на съда, в които се прави анализ на разпоредбата на чл. 47 от ХОПЕС. Така например в Определение № 4 от 7.01.2022 г. на ВКС по т. д. № 378/2020 г., I т. о., ТК, докладчик съдията Кристияна Генковска, се казва, че съгласно постоянната практика на ВКС, обективизирана в определение № 707/24.01.2017 г. по ч. т. д. № 2792/2017 г. на ВКС, II т. о., определение № 671/14.11.2017 г. по ч. т. д. № 2555/2017 г. на ВКС, II т. о., определение № 702/19.12.2018 г. по ч. т. д. № 2929/2018 г. на ВКС, II т. о., определение № 141/20.02.2019 г. по ч. т. д. № 52/2019 г. на ВКС, II т. о., определение № 80/15.02.2017 г. по ч. т. д. № 2307/2016 г. на ВКС, II т. о., определение № 433/15.12.2014 г. по гр. д. № 1597/2014 г. на ВКС, IV т. о. и други, гарантираното на страните по граждански спор с разпоредбата на чл. 6 ЕКПЧОС и чл. 47 от Хартата на основните права на ЕС право на достъп до съдилищата се реализира с предоставения на държавите – членки свободен избор на средства за постигане на тази цел. По нататък се казва, че правото на юридическите лица за освобождаване от задължението за заплащане на такси и разноски в общия граждански процес не е гарантирано от императивна разпоредба на правото на ЕС, като подобни гаранции са предвидени само при спор за нарушаване на правото на ЕС. Подчертава се, че когато предявеният иск от или срещу юридическо лице няма за предмет такъв спор или искът и/или самото юридическо лице не попадат в някоя от изключителните хипотези на разпоредбите на чл. 83, ал. 1, т. 4, чл. 84 ГПК или на особена разпоредба в друг закон (например чл. 620, ал. 1 и ал. 5, чл. 649, ал. 6, чл. 694, ал. 2 ТЗ), то внасяне на държавна такса се дължи предварително предвид общото правило на чл. 71,

ал. 1, изр. 1 вр. чл. 73, ал. 3 ГПК, тъй като съгласно изричната формулировка на разпоредбата на чл. 83, ал. 2 ГПК съдът може да признае липсата на достатъчно средства за заплащане на държавна такса и да освободи страната от внасянето ѝ, само ако тя е физическо лице.

Едновременно с изложенто ВКС обръща внимание, че е налице практика на ВКС, обективирана в определения по чл. 274, ал. 3 ГПК: определение № 170/15.04.2020 г. по ч. т. д. № 209/2020 г. на ВКС II т. о. и определение № 524/30.07.2019 г. по ч. т. д. № 908/2019 г. на ВКС II т. о., в която след съобразяване изцяло с практиката на Европейския съд по правата на човека и на СЕС е прието, че търговско дружество с открито производство по несъстоятелност, поради съществен размер на дължима от него държавна такса, следва да бъде напълно освободено от заплащането ѝ. Така в практиката на Европейския съд по правата на човека е признато правото на юридическите лица да бъдат освободени изцяло или частично от плащането на държавна такса (решение от 24.12.2009 г. по дело "Агромодел" ООД срещу България (жалба № 68334/01), решение от 26.07.2005 г. по дело Podbielski и PPU Polpure срещу Полша (жалба № 39199/98), решение от 10.01.2006 г. по дело Teltronic – SATV срещу Полша (жалба № 48140/99). Прието е, че достъпът до съд може да бъде обект на ограничения от различно естество, в това число и финансови, когато става дума за изискването да се плати на гражданските съдилища държавна такса. Само по себе си това ограничение на правото на достъп не е несъвместимо с чл. 6 § 1 от Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи, когато преследва законна цел и е налице разумно съотношение на съразмерност между използваните средства и преследваната цел, така че правото на достъп да не е накърнено в самата си същност. В тази връзка факторите, които се преценяват са: размер на таксите, преценен в светлината на специфичните обстоятелства според случая, както и платежоспособността на заинтересованото лице и стадий на производството, в който въпросното ограничение е наложено.

Веднага след коментарите по отношение на чл. 6 от ЕКЗПЧ, ВКС в цитираното определение посочва, че аналогична е и практиката на СЕС, обективирана в Определение от 13.06.2012 г. по дело С –156/12 GREP/Freistat Bayern, според което принципът на ефективна правна защита, закрепен в член 47 от Хартата на основните права на Европейския съюз, може да обхваща правото на освобождаване от заплащане на разноските във връзка с производството и/или на разноските за адвокатска помощ в производството по такава жалба. Националният съд обаче следва да провери дали условията за предоставяне на такава помощ представляват ограничение на правото на достъп до съдилищата, което накърнява самата същност на това право, дали са насочени към постигането

на легитимна цел и дали съществува разумно съотношение на пропорционалност между използваните средства и поставената цел. В рамките на тази преценка националният съд може да вземе предвид предмета на спора, доколко има основания да се очаква, че молителят ще спечели делото, значимостта на неговия интерес, сложността на приложимото право и производство и възможността му ефективно да защитава позицията си по делото. За да прецени пропорционалността, националният съд може също да вземе под внимание размера на разноските във връзка с производството, които трябва да се платят предварително, и дали те представляват непреодолимо препятствие пред достъпа до правосъдие. Конкретно когато става дума за юридически лица, националният съд може да вземе под внимание положението им. В този смисъл той може да вземе под внимание например правно-организационната форма и дали съответното юридическо лице преследва стопанска цел, както и финансовите възможности на неговите съдружници или акционери и възможността им да си набавят необходимите средства за предявяването на иска или подаването на жалбата.

В Решение № 22 от 2.07.2019 г. на ВКС по т. д. № 587/2018 г., I т. о., ТК, докладчик председателят Дария Проданова, ВКС е разгледал възражения и доводи направени във връзка с отказ на въззивния съд да допусне изготвянето на повторна съдебно счетоводна експертиза. Изложени са доводи за нарушението на правилата на чл. 201 ГПК свързани с назначаването на допълнителна или повторна експертиза при наличие на обосновано оспорване на заключението на представената, и липса на отговори на релевантни въпроси. Видно от цитираното решениетвърдяното нарушение на съдопроизводствените правила, е квалифицира от касаторите и като нарушено право на защита, гарантирано от чл. 6 ЕКПЧ и чл. 47 от ХОПЕС. В митивите си ВКС е отбелязъл, че не е налице и последното от твърдяните нарушения на процесуалния закон. Вярно е, че въззивният съд е оставил без уважение искането за назначаване на повторна или на тройна експертиза, като е счел искането на въззивника за неоснователно, доколкото се изчерпва със стремежа към повторни отговори на въпроси, на които експертът вече е отговорил. Неправилно е тълкуването на касатора на нормата на чл. 201 ГПК в смисъл, че съдът е задължен всякога при оспорване на експертното заключение, било при доводи за непълнота, било при доводи за неправилност, да назначава допълнителна или повторна експертиза. Преценката дали да стори това е изцяло в правомощията му и това не съставлява нарушение нито на чл. 6 ЕКПЧ, нито на чл. 47 от ХОПЕС. Правилността на тази преценка се проверява по реда на институционния контрол. В случая, настоящият съдебен състав счита, че преценката на БАС е била правилна.

Друго позоваване на чл.47 от ХОПЕС във връзка с допускането или не на събиране на допълнителни доказателства виждаме при правене на възражения за нарушаване правото за разглеждане на делото от независим и безпристрастен съд. Така е решение В принципен план не може да има съмнение, че основна предпоставка за справедлив съдебен процес съгласно разпоредбите на чл. 6 от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ), чл. 47 от Хартата на основните права на Европейския съюз (ХОПЕС) и чл. 10 от НПК е разглеждането и решаването на делото да се осъществи от независим и безпристрастен съд. Конкретно наведените доводи, че съдът не е бил такъв, защото не бил "равноотдалечен от страните по делото", като отказал да назначи повторна АТЕ и да допусне до разпит искани от защитата свидетели е несъстоятелен. Въззивният съд двукратно е мотивирал отказа да назначи повторна АТЕ експертиза – веднъж в определението по чл. 327 от НПК (вж. л. 14 от въззивното дело) и втори път с протоколно определение в проведеното на 20.10.2022 г. съдебно заседание (вж. л. 105 от въззивното дело). В двата случая съдът е изложил процесуално издържани съображения в съответствие с данните по делото, които изключват предпоставките по чл. 153 от НПК за назначаване на повторна експертиза. Съгласно посочената разпоредба такава се назначава, когато заключението на вещите лица не е обосновано и възниква съмнение за неговата правилност. Оспорените заключения на първоначалната комплексна медицинска и видео – автотехническа експертиза и допълнителната такава са обосновани с обективните находки от следите на местопроизшествието, закрепени в протокол за оглед, фотоалбума към него, свидетелски показания и видеозапис от района на ПТП, поради което и предвид неоспорените специални знания на вещите лица, относимостта на ползваната от тях специализирана литература, приложените научни методи за направените изчисления и изведените от тях експертни изводи не са давали основание въззивният съд да удовлетвори това доказателствено искане на защитника. Следователно отказът за назначаване на повторна експертиза е законосъобразен, но и да беше постановен в нарушение на чл. 153 от НПК, пак не може да предопредели твърдяната незаконност на въззивния съдебен състав, а само нарушение в доказателствената дейност, каквото в случая не е допуснато. Неоснователно се твърди предубеденост на съда изводима от липса на доказателствена активност по исканията на защитата за събиране на гласни доказателства. Видно от проведеното допълнително въззивно следствие контролираната инстанция е изпълнила процесуалното си задължение по чл. 13, чл. 107, ал. 1 и ал. 2 от НПК да обезпечи разкриването на обективната истина, като е събрала нови доказателства не само служебно, но и по искане на защитника. Посочените от него свидетели са били разпитани в хода на въззивното следствие. Отделно въззивният съд е изслушал непосредствено обясненията на

подсъдимия, с което е гарантирал правото му на защита. Поради това не е налице предубеденост, ерго незаконност на съдебния състав на така посочените в касационната жалба основания. По нататък съдът прилага субективния и обективния тест за да установи дали е налице безпристрастност. Отделно настоящият касационен състав не констатира незаконност на атакувания съдебен състав по смисъла на чл. 348, ал. 3, т. 3 от НПК съобразно установените в НПК стандарти за независим и безпристрастен съд и практиката на ЕСПЧ (вж. Решения на Европейския съд по правата на човека по делата *Salov v. Ukraine* - 06.12.2005, *Kleyn and others v. The Netherlands* – 06.05.2003, *Ц. - Г. срещу България* – 15.09.2015 г., *Piersack v. Belgium* -01.10.1982, *Miracle Europe UFT v. Hungary* - 12.04.2016, *Findlay v. UK* – 25.02.1997 г., *Thorgeir Thorgeirson v. Iseland* - 25.06.1992, *Langborger v. Sweden* -22.06.1989, *Kyprianou v. Cyprus* -15.12.2005 г. и др.). Съдът в Страсбург последователно приема, че наличието на безпристрастност (непредубеденост) се определя според субективен тест, който се основава на личното убеждение на съдията в даден случай, а също и според обективен тест, който установява дали съдът е предложил гаранции, достатъчни да изключат всяко законно съмнение в това отношение от гледна точка на външния наблюдател.

На **член 48 от Хартата на основните права**, закрепващ презумпцията за невинност и правото на защита има позоваване в 291 съдебни акта. В преобладаващия брой случаи позоваването е бланкетно, като отразява доводи на страна по производството или най-общо допълва други вече развити мотиви на съда. В някои актове на върховните съдилища също са налице примери за позоваване на член 48 като субсидиарен довод за възприетото от решаващия състав разрешение на поставения правен спор.¹⁷

На **член 49 от Хартата**, закрепващ принципа на законност и пропорционалност има позоваване в 149 съдебни акта. В преобладаващата част от тях позоваването отразява доводи на страните в производството и има бланкетен характер. Подробни доводи, свързани със зачитане на гаранции по член 49 има в ограничен кръг съдебни актове – вж. напр. Определение No 5676 от 12.05.2021 г. на ВАС по адм. д. No 3211/2021 г., I о.

На **член 50 от Хартата**, уреждащ правото на всеки да не бъде съден или наказван два пъти за едно и също престъпление, има позовавания в 297 съдебни акта. В основната част от тях позоваването е банкетно, като отразява доводи на

¹⁷ Вж. решение No 49 от 5.01.2023 г. на ВАС по адм. д. No 10104/2022 г., VI о.; решение No 6150 от 8.06.2023 г. на ВАС по адм. д. No 2710/2023 г., IV о.; решение No 6389 от 14.06.2023 г. на ВАС по адм. д. No 2733/2023 г., IV отд.; решение No 6731 от 6.07.2022 г. на ВАС по адм. д. No 3704/2022 г.

страните в производството. В отделни съдебни актове, са разгърнати в някаква степен по-подробни мотиви, свързани с прилагането на чл. 50 от Хартата, които е бил сред елементите, определящи за решаването на отнесения до съда спор.¹⁸

Общите изводи от прегледаната съдебна практика е, че в голямата си част позоваването на Хартата е или когато се посочват твърденията и възраженията на страните или съвсем бланкетно съдилищата споменават съответните разпоредби.

¹⁸ вж. напр. решение № 7 от 26.02.2021 г. на ВКС по н. д. № 891/2020 г., II н. о.; решение № 100 от 9.03.2023 г. на ВКС по н. д. № 904/2022 г., III н. о.; решение № 8 от 3.01.2024 г. на ВАС по адм. д. № 6287/2023 г., VIII о.; решение № 58 от 5.01.2024 г. на ВАС по адм. д. № 6595/2023 г., VIII о.; решение № 973 от 29.01.2024 г. на ВАС по адм. д. № 6399/2023 г., VIII о.; решение № 1037 от 30.01.2024 г. на ВАС по адм. д. № 6427/2023 г., I о.; решение № 1198 от 1.02.2024 г. на ВАС по адм. д. № 7161/2023 г., VIII о.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, с оглед гарантиране на ефективното прилагане на Хартата на основните права и осигуряване на по-високо равнище на защита на правата на частноправните субекти, произтичащи от нея, могат да бъдат направени няколко основни препоръки:

- Въвеждане на нарочни изисквания за обосновка на зачитането на основните права, уредени в Хартата, при внасянето на предложения за нормативни и законодателни актове, чрез изменения в ЗНА и ПОДНС;
- Засилване на обучението в материята на защитата на основните права в правото на ЕС, както в рамките на общото юридическо образование, така и чрез специализирани форми на обучение за магистрати и за другите сегменти на юридическата професия;
- Преглед и подобряване на обучението в материята на правото на ЕС и прилагането на Хартата на основните права в рамките на Националния институт на правосъдието;
- Възприемане на алгоритъм на разглеждане на всички дела пред българските съдилища, включващ изясняване на приложимостта на правото на ЕС, преценка, дали в отнесения до съда спор са приложими гарантирани в Хартата права, дали е налице относима съдебна практика на Съда на ЕС и ЕСПЧ, за правата, които с оглед на член 52, пар. 3 от Хартата трябва да се прилагат като се зачита практиката на ЕСПЧ като минимален стандарт. В тази връзка е от значение, че с оглед на изискванията на принципа на равностойност при прилагане на правото на ЕС и предвид на служебното начало на контрол за законност пред административните и наказателните съдилища, следва да се приеме че в този вид процес съдът е обвързан служебно да следи за зачитане на правото на ЕС, в това число и на Хартата на основните права. От друга страна, предвид на задължението на гражданските съдилища да определят приложимите императивни норми по споровете, с които са сезирани съобразно наведените доказателства, както и с оглед на практиката на Конституционния съд – определение №2 от 24.02.2022 г. по к.д. №15/2021 г., има основания да се приеме, че гражданските съдилища също са длъжни служебно да следят най-малкото за същинските субективни права, уредени в Хартата.
- Въвеждането на определен институционализиран формат на регулярен преглед на практиката по прилагане на Хартата на основните права, например чрез институцията на Омбудсмана, също може да има решаващо значение за постигането на по-ефективно прилагане на общата европейска уредба на основните права у нас.

Относно тази публикация

Автори: доц. д-р Христо Христов, адв. Стоян Мадин

Авторите са отговорни за съдържанието и редакцията. Текстът не е бил подложен на рецензиране.

Настоящата публикация е изработена в рамките на *проект № 2018-1-1440 (6) „Подкрепа на националните институции по правата на човека при наблюдението на основните права и аспекти на основните права на правовата държава“* и е финансиран от с безвъзмездни средства от Европейското икономическо пространство (ЕИП) и Норвегия. Целта на проекта е да засили ролята на националните правозащитни институции и повиши капацитета им за приложение на основните свободи и върховенството на правото в контекста на политиките и фондовете на ЕС.

This publication is prepared in Bulgarian language under *Project contract no. 2018-1-1440 (6) Supporting National Human Rights Institutions in monitoring fundamental rights and the fundamental rights aspects of the rule of law*, funded by Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA and Norway Grants Fund for Regional Cooperation. The aim of the project is to strengthen the role of national human rights institutions and their capacity to engage in the processes of applying fundamental rights and principles of the rule of law within the EU mechanisms.

Снимки на корицата (от ляво надясно): ©AdobeStock: LuckyAI 620089764; Photocreo Bednarek 105623388; Jacob Lund 380887754

© Институтция на Омбудсмана на Република България, 2024 г.

За използване или възпроизвеждане на снимки или други материали, които не са обект на авторското право на FRA или институцията на Омбудсмана на Република България, е необходимо да се поиска разрешение директно от притежателите на авторските права.